

STRATEGIJA ZA INTEGRACIJU LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

za period 2016-2020. godine

UVOD

Vlada Crne Gore je krajem 2007. godine donijela Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori za period 2008-2016. godina. To je prvi strateški dokument kojim je analizirano postojeće stanje u kojem se nalaze lica sa invaliditetom sa čitavim nizom mjera i preporuka koje treba u osmogodišnjem periodu preduzeti da bi se unaprijedio položaj pomenute populacije. U Strategiji je kao glavni cilj postavljeno unapređenje položaja lica sa invaliditetom u Crnoj Gori i njihovo uključivanje u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi. Takođe je konstatovano da je svrha donošenja Strategije, uspostavljanje najšireg pravnog okvira za definisanje politike prema licima sa invaliditetom u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti.

Popisom stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine po prvi put su se prikupljali podaci o postojanju smetnji u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Lica koja imaju smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti su lica koja imaju praktična ograničenja u izvođenju ili učestvovanju u različitim aktivnostima. Ova grupa uključuje lica koja doživljavaju ograničenja u osnovnim funkcionalnim aktivnostima, kao što su hod, sluh, vid i slično, čak i ako je ograničenje bilo poboljšano upotrebom pomagala ili uz podršku okoline. Odgovor se prikupljao na bazi izjave lica, bez obzira na postojanje medicinske dokumentacije kao dokaza o invalidnosti. Pitanja u Popisnici tj. obrascu, koji se ispunjava za svako lice glasila su: ima li osoba zbog neke dugotrajne bolesti, invalidnosti ili starosti teškoća u obavljanju svakodnevnih aktivnosti; vrsta smetnji; uzrok smetnji i vrsta pomagala koju lice koristi. Na ovo pitanje bilo je moguće dati više odgovora jer lice može da ima više od jedne vrste smetnji.

U Crnoj Gori, od ukupnog broja stanovnika, 11% (68.064) osoba ima smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti, invaliditeta ili starosti pokazali su podaci sa Popisa 2011. godine. Prema podacima 5% crnogorske populacije ima problem sa kretanjem, 2% sa vidom iako koristi naočare i sočiva, a od ukupnog broja stanovnika 1% stanovništva ima problem sa sluhom i pored korišćenja slušnih aparata. Smetnje sa pamćenjem, koncentracijom ili za vrijeme sporazumijevanja sa drugima ima 1% stanovništva, dok 4% stanovništva osjeća teškoće druge vrste.

Posmatrano prema starosnim grupama, procenat stanovništva koji ima smetnje u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, raste. U starosnoj grupi mlađoj od 29 godina, 1% populacije se izjasnilo da ima poteškoće ili smetnje zbog neke dugotrajne bolesti ili invalidnosti, 40% u starosnoj grupi od 65 do 84 godine starosti, a 61% u populaciji starijoj od 85 godina. Najčešći uzrok za otežano obavljanje svakodnevnih aktivnosti kod 6% populacije je bolest, dok se 2% stanovništva izjasnilo da je razlog starost, 1,2% lica ima neko profesionalno oštećenje stečeno povredom na radu ili oboljenje stečeno na radu. Povrede kao uzrok smetnje, a koje nisu stečene na radu ili u saobraćajnoj nesreći ima 3914 lica. Urođene smetnje ima 3488 stanovnika, 0,3% od ukupnog broja stanovnika

povredu je steklo u saobraćajnoj nesreći, dok 0,2% populacije ne zna uzrok teškoća koje ima. Od ukupnog broja lica sa smetnjama 54% su žene, a 46% muškarci. Od ukupnog broja ženske populacije 12% ima smetnje tokom obavljanja svakodnevnih aktivnosti, dok taj procenat kod muškaraca iznosi 10%.

Međutim, nema objedinjenih podataka o broju lica sa invaliditetom na državnom nivou. Organi i institucije, koji pružaju određene vrste usluga i servisa licima sa invaliditetom, vode evidencije o korisnicima svojih prava i usluga. Takođe, tokom pripreme Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Crnoj Gori, pokazalo se da blizu 60% lica sa invaliditetom živi na granici siromaštva ili ispod nje, što govori da ova populacija spada u najsiromašnije i najmarginalizovanije društvene grupe.

Pored nabrojanog, postoje i drugi brojni činioci koji negativno utiču na ukupni položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Kao slabosti društva, koje ometaju integraciju lica sa invaliditetom i njihove organizacije u društvo, prepoznati su:

- Tradicija (predrasude, stereotipi, konzervativizam, netolerantnost);
- Nedostatak kompetentnog kadra (donosioci odluka, institucije);
- Neadekvatna raspodjela finansijskih sredstava organizacijama lica sa invaliditetom;
- Nerazumijevanje promjena koje donosi proces integracije u međunarodnu zajednicu;
- Nedovoljna međuresorna saradnja;
- Neprilagođenost i nepristupačnost (fizičke sredine, institucija, udžbenika, informacija i sl.);
- Nedostupnost informacija;
- Nedostatak registra o licima sa invaliditetom u Crnoj Gori;
- Nepoznavanje problema sa kojima se susreću lica sa invaliditetom, njihovih sposobnosti i mogućnosti kojima raspolažu;
- Problemi koji opterećuju saradnju Vlade i organizacija lica sa invaliditetom, kao i između samih organizacija lica sa invaliditetom;
- Mala teritorija i mali broj stanovnika Crne Gore;
- Kriza porodice;
- Niska stopa nataliteta, starenje stanovništva i okretanje društva prioritarno problemima starijih osoba;
- Okretanje društva sebi i zanemarivanje potreba drugih (otuđenje pojedinaca od društva);
- Porast broja oboljelih od bolesti zavisnosti;
- Povećan broj oboljelih uopšte (faktori: stres, slaba ishrana, zagađenje, rat...);
- Povećan stepen agresivnosti kod mladih;
- Povećan broj saobraćajnih nesreća; i
- Odsustvo i neadekvatnost mjera zaštite na radu.

PRAVNI OKVIR

Ustav Crne Gore, kao najviši pravni akt, članom 6. garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda, članom 7. promovise zabranu izazivanja ili podsticanja mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu, proklamuje zabranu diskriminacije članom 8. i posebno utvrđuje da potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. Ustav članom 68. garantuje posebnu zaštitu lica sa invaliditetom.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, koju je Crna Gora ratifikovala 2009. godine, ima za cilj da promovise, štiti i osigura puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane svih lica sa invaliditetom i da promovise poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Konvencija se zasniva na načelima:

1) poštovanja urođenog dostojanstva, individualne autonomije lica sa invaliditetom, uključujući njihovo pravo da donose odluke o sopstvenim životima i samostalnosti tih osoba;

2) nediskriminaciji;

3) punom i efektivnom učešću i uključenosti u sve sfere društvenog života;

4) poštovanja različitosti i prihvatanja lica sa invaliditetom kao dela ljudske vrste i raznovrsnosti ljudskog roda;

5) jednakosti mogućnosti;

6) pristupačnosti;

7) jednakosti muškaraca i žena;

8) poštovanja razvijajućih kapaciteta dece sa invaliditetom i poštovanje prava te dece da očuvaju sopstveni identitet.

U skladu sa Ustavom, potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom te se neposredno primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. U smislu navedenog je i velika važnost ratifikacije ove konvencije, koja je praktično deo nacionalnog zakonodavstva i neposredno se primenjuje ukoliko domaćim zakonima neka pitanja nisu regulisana na način propisan Konvencijom.

U 2015. godini usvojen je novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom koji je u potpunosti uskladjen sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Takođe, Skupština Crne Gore je donijela Zaključak, kojim je obavezala Vladu Crne Gore da u cilju implementacije Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, uradi analizu svih propisa u oblastima koje definiše Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima osoba sa invaliditetom, a koje su obuhvaćene i Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, a posebno oblastima informacija i elektronskih komunikacija, saobraćaja, samostalnog života i života u zajednici, porodičnih i bračnih odnosa, zatim zakona koji definišu pravnu, procesnu i poslovnu sposobnost, kao i oblastima obrazovanja i stručnog osposobljavanja, zdravstvene zaštite, socijalne i dječije zaštite i adekvatnog životnog standarda i u oblasti političkog i javnog

života; te da u što kraćem roku pripremi predloge izmjena zakona iz oblasti saobraćaja, zdravstvene zaštite, socijalne i dječije zaštite; kao i da u svim fazama izrade navedenih propisa budu uključeni predstavnici organizacija lica sa invaliditetom i Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore.

Na temelju donijetog Zaključka, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je formiralo ekspertski tim, u čijem sastavu su uključeni predstavnici organa državne uprave, Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, predstavnici organizacija lica sa invaliditetom, uz prisustvo Misije OEBS-a i Delegacije UN. Predmet analize ekspertskega tima je bila analiza 56 propisa, koji je na temelju iste, definisao preporuke za usaglašavanje sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom. Od ukupnog broja zakona (56) koji su bili predmet analize: 27 zakona je dobilo preporuku „za usklađivanje”, 18 zakona je dobilo mišljenje „da su usklađeni“, 1 zakon je dobio mišljenje da je „djelimično usklađen“, 2 nova propisa je potrebno usvojiti i 8 zakona zahtijeva dodatno usaglašavanje predstavnika ministarstva i članova ekspertskega tima.

Evropska strategija za osobe sa invaliditetom 2010-2020: obnovljeno opredeljenje za Evropu bez prepreka, predstavlja okvir za djelovanje na nivou Evrope kao i za nacionalne aktivnosti usmjerene na unapređenje položaja lica sa invaliditetom, bez obzira na pol i godine života.

Opšti cilj Strategije EU je da osnaži lica sa invaliditetom tako da u potpunosti mogu da uživaju sva prava i da imaju punu korist od učešća u društvu i ekonomiji Evrope, odnosno puno ekonomsko i socijalno učešće lica sa invaliditetom u životu zajednice.

Strategija EU bazirana je na Povelji EU o osnovnim pravima, Sporazumu o funkcionisanju EU, Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, rezolucijama Saveta Evrope i Evropskog parlamenta.

Strategija definiše aktivnosti na nivou EU kojima bi se dopunile aktivnosti koje se preduzimaju na nacionalnom nivou, kao i mehanizme potrebne za sprovođenje Konvencije UN na nivou EU.

Strategija EU usmerena je na uklanjanje prepreka, a Evropska komisija (EK) je identifikovala osam ključnih oblasti delovanja, a to su: **pristupačnost, participacija, jednakost, zapošljavanje, obrazovanje i obuka, socijalna zaštita, zdravstvo i međunarodne aktivnosti.**

CILJEVI STRATEGIJE

Imajući u vidu opredeljenost Crne Gore ka pristupanju EU, ova strategija prati oblasti delovanja i vremenski okvir Evropske strategije za osobe sa invaliditetom 2010-2020 godine, sa posebnim osvrtom na rezultate prethodne strategije, postojeći pravni okvir i trenutni položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, utvrđujući na osnovu toga strateške ciljeve u svakoj od oblasti i konkretne mere i aktivnosti za postizanje strateških ciljeva u svakoj od obrađenih oblasti.

Sa druge strane, imajući u vidu da ova strategija nije prvi ovakav dokument u Crnoj Gori, osnovni razlog njenog donošenja jeste nastavak rada na unapređenju položaja

lica sa invaliditetom i uspostavljanje najšireg pravnog okvira za definisanje politike prema licima sa invaliditetom u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti, što je bila i svrha donošenja prethodne strategije, a predstavlja trajno opredeljenje kada je u pitanju položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori sa potrebom njihovog uključivanja u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi.

U smislu navedenog, integracija lica sa invaliditetom podrazumeva delovanje u svakoj oblasti ove strategije na standardima koji podrazumevaju:

- zaštitu i unaprijeđivanje prava lica sa invaliditetom kroz efikasni sistem pravne zaštite, razvijanjem prevencije i sprečavanjem diskriminacije;
- obezbijezbeđivanje uslova za puno i aktivno učestvovanje lica sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, posebno u oblastima zapošljavanja, rada, obrazovanja, kulture i stanovanja;
- obezbijezbeđivanje socijalnih, zdravstvenih i drugih usluga licima sa invaliditetom u skladu sa njihovim realnim potrebama i u skladu sa međunarodnim standardima i mogućnostima države;
- osiguranje pristupa licima sa invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama planskim i osmišljenim uklanjanjem barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga;
- senzibilizacije društva za probleme i prava lica sa invaliditetom sistematskom i planskom edukacijom, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda.

1. PRISTUPAČNOST

Presek stanja u oblasti pristupačnosti u CG

U Crnoj Gori ne postoji jedinstven opšti zakon koji se bavi pitanjem pristupačnosti lica s invaliditetom u svim segmentima društva, već je ova problematika tretirana kroz više propisa. Oblast pristupačnosti obuhvata: pristupačnost objektima (fizičkom okruženju), odnosno uklanjanje arhitektonskih barijera na objektima, pristupačnost u saobraćaju i pristupačnost informacijama (Informaciono - komunikacione tehnologije), a zbog strateškog značaja turizma u Crnoj Gori posebnu pažnju treba posvetiti i ovom segmentu pristupačnosti.

Objekti i prostor

Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata kao osnovni zakon u oblasti izgradnje, predstavlja pravni osnov za stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja za lica sa invaliditetom (čl. 73). Ovim zakonom definisano je da se:

- Izgradnja objekata u javnoj upotrebi vrši na način kojim se licima smanjene pokretljivosti obezbjeđuje nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad;
- Izgradnja stambenih i stambeno-poslovnih objekata vrši na način kojim se licima smanjene pokretljivosti obezbjeđuje nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama;

- Stambeni i stambeno-poslovni objekti sa 10 i više stanova moraju izgrađivati na način kojim se obezbjeđuje jednostavno prilagođavanje objekta, najmanje jedne stambene jedinice na svakih 10 stanova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti.

Nizom zakonskih normi u dijelu koji se odnosi na izradu planskih dokumenata, izdavanje urbanističko tehničkih uslova, izradu tehničke dokumentacije i njenu reviziju, izdavanje građevinskih dozvola, izvođenje radova, stručnog nadzora i izdavanje upotrebnih dozvola tretiran je problem lica sa invaliditetom. Naime, u kompletnom procesu izgradnje objekata, počevši od izrade planske dokumentacije do izdavanja upotrebne dozvole tretirana je pristupačnost objektima za lica sa invaliditetom.

Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, propisani su uslovi i načini obezbjeđivanja nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom objektima u javnoj upotrebi, stambenim i stambeno-poslovnim objektima. Takođe, pravilnikom su definisani obavezni elementi pristupačnosti prilikom izgradnje objekata u javnoj upotrebi i to: elementi pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika, elementi pristupačnosti samostalnog života i elementi pristupačnosti javnog saobraćaja.

Na nivou lokalnih uprava donijete su Odluke o uslovima za postavljanje, građenje i uklanjanje pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom koje omogućuju znatno pojednostavljenje procedure za pribavljanje potrebne dokumentacije. Lokalne samouprave se bave isključivo definisanjem procedure za dobijanje odobrenja za pristup samom objektu.

Odlukom o javnim parkiralištima na teritoriji Glavnog grada i lokalnih samouprava definisana je obaveza opštinskih organa nadležnih za poslove saobraćaja, da na opštim parkiralištima odrede procenat parking mjesta za vozila lica s invaliditetom koja su slijepa, gluva ili imaju tjelesnog invaliditeta, kao i za vozila koja koriste djeca sa tjelesnom, mentalnom ili senzornom ometenošću i koja ostvaruju pravo na ličnu invalidninu i pravo na njegu i pomoć drugog lica.

U cilju realizacije mjera definisanih Strategijom za integraciju osoba sa invaliditetom 2008-2016 i akcionih planova kojima je definisana aktivnost podizanja nivoa svijesti u ovoj oblasti, nadležno ministarstvo je održalo niz okruglih stolova i radionica na kojima su razmatrane teme iz oblasti pristupačnosti objekata, a posebno pristupačnosti specifičnim objektima u zonama Morskog dobra i nacionalnih parkova, turističkim objektima i objektima pod zaštitom spomenika kulture, plaža, saobraćajnih komunikacija i pristupačnost objektima sa šalterskim tipom poslovanja, (autobuske, željezničke stanice, aerodromi, pošte, banke...). Posebna pažnja je posvećena uspostavljanju mehanizama međuresorske saradnje, kao i saradnje između državnog, lokalnog i nevladinog sektora, a vršeno je i kontinuirano sprovođenje programa edukacije službenika u državnim organima na nacionalnom i lokalnom nivou u pogledu pristupa bez prepreka radi omogućavanja komunikacije sa licima sa invaliditetom. U tom smislu organizovan je niz radionica i okruglih stolova u saradnji sa nevladinim sektorom koji se bavi pitanjima položaja lica sa invaliditetom. Na jednoj od radionica na kojoj je sagledavana primena zakona u vezi pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi održanoj

2015. godine, zaključeno je da se lokalne samouprave obavežu da urade bazu podataka postojećih objekata u javnoj upotrebi u pogledu pristupačnosti i nakon toga, na osnovu utvrđenih prioriteta, u saradnji sa nevladinim sektorom, donesu akcione planove.

Crna Gora je usvojila Akcioni plan za prilagođavanje 13 objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom za 2014. godinu, koji su prema mišljenju predstavnika nevladinih organizacija uključenih u njegovu izradu, utvrđeni kao prioritetni. Do sada je prilagođeno 5 od prioritetnih 13 objekata, a u toku je realizacija preostalih aktivnosti predviđenih ovim akcionim planom. Akcioni plan prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom donijele su i dvije opštine: Glavni grad Podgorica i Opština Bijelo Polje. Analizu pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi uradile su pet opština i to: Berane, Bijelo Polje, Cetinje, Podgorica i Rožaje.

Opšte je prihvaćeno mišljenje da je zakonodavno-normativni okvir za fizičku pristupačnost licima sa invaliditetom prilično dobar. Međutim glavni problem je primjena u praksi imajući u vidu da inspeksijski organi zaduženi za praćenje sprovođenja propisa iz oblasti građenja i uređenja prostora nemaju nadležnost za sprovođenje nadzora u svakom pojedinačnom slučaju.

S druge strane, lica sa invaliditetom nijesu dovoljno osnažena da sama preuzmu odgovornost i poprave stanje u ovoj oblasti putem građanskih parnica. Poseban problem je i fizička nepristupačnost objekata sudova na svim nivoima.

Pitanje pristupačnosti javnog prostora i objekata još uvijek nije u praksi sastavni dio opšteg sistema planiranja na nivou izgrađenog okruženja, jer se stručna javnost time bavi samo onda kada se to od nje zahtijeva.

Iako je ispunjavanje standarda pristupačnosti fizičkog okruženja postavljeno kao jedan od uslova koji se provjeravaju pri izdavanju građevinske i upotrebne dozvole, vrlo često se mogu pronaći objekti koji nisu sagrađeni u skladu sa ovim standardima.

Jedan od glavnih problema u trenutnom stanju je što se pojam "pristupačnosti" i dalje pogrešno shvata samo kao "pristupačnost za lica sa invaliditetom", umjesto kao "mogućnost samostalnog i jednakog učešća za sve". To dovodi da se u praksi vrlo često pojavljuju "specijalna rješenja" bazirana na potrebama lica sa invaliditetom (dizajn za lica sa invaliditetom), umjesto na potrebama svakog potencijalnog korisnika/cu (koncept "dizajn za sve").

Opšta i stručna javnost ne pridaje dovoljno važnosti kada su u pitanju različitost populacije u smislu poznavanja zahtjeva i potreba različitih korisničkih grupa (stari, lica sa invaliditetom, lica sa trajnim zdravstvenim poteškoćama i slično). Proces planiranja i projektovanja javnog okruženja orijentisan je na "prosječnog korisnika/cu", takođe ni programi na fakultetima ne poznaju i ne uvode pojam pristupačnosti i koncept "dizajn za sve".

Uzroci takvog stanja dobrim dijelom leže u niskom nivou svijesti i neinformisanosti, kao i nepoštovanje aktuelnih tehničkih standarda za projektovanje. Sa druge strane, postoji i nepostojanje multidisciplinarnog i sistematskog pristupa rešavanju tog pitanja.

Istovremeno, u Crnoj Gori postoji veoma mali broj stručnjaka koji se bave pitanjem pristupačnosti, uglavnom iz organizacija lica sa invaliditetom. Pored činjenice o postojanju relativno dobrih mjera i normi u zakonodavstvu Crne Gore, još uvek nisu

izgrađeni mehanizmi za kontrolu i razvoj ove oblasti, te je potrebno bolje informisanje šire javnosti, plansko pristupanje ovom problemu, te efikasnije korišćenje ljudskih resursa, vremena i sredstava u ovoj oblasti.

Turizam

Opredjeljenje Vlade Crne Gore da turizam bude pokretačka snaga ekonomije zasniva se na činjenici da Crna Gora raspolaže resursima bitnim za razvoj turizma i da je to djelatnost koja generiše razvoj drugih komplementarnih djelatnosti kao što su transport, trgovina, bankarstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i dr. Kako bi se obezbijedili uslovi da razvoj turizma „proizvede“ niz pozitivnih ekonomskih efekata, uključujući povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda stanovništva i doprinos uravnoteženom regionalnom razvoju države, jasno smo se opredijelili za održivi razvoj turizma, kojim se efikasno korišćenje resursa stavlja u prvi plan.

U cilju poštovanja osnovnih ekoloških principa i zaštite biološkog diverziteta, očuvanja kulturnog integriteta s jedne strane, kao i pronalaženja najboljeg balansa između ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva prilikom izrade planskih dokumenata s druge strane, donešeni su i usvojeni principi i smjernice za održivi razvoj turizma kao okvir koji se primjenjuje tokom izrade i odobravanja strateških dokumenata i planova. Ovi principi i smjernice su izvedeni iz preporuka Svjetske turističke organizacije pri Ujedinjenim nacijama (UNWTO), i uključuju između ostalog procjenu i upravljanje graničnim kapacitetom nosivosti područja, indikatore održivosti i sl.

U cilju daljeg unapređenja turističkog proizvoda preduzimaju se brojne aktivnosti, koje se u najvećoj mjeri, odnose na poboljšanje nivoa kvaliteta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta, i to prevashodno putem postupka kategorizacije ugostiteljskih objekata.

Pravilnicima iz oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata uređeni su standardi pristupačnosti kampova i drugih ugostiteljskih objekata.

Ipak, i pored ostvarenog napretka, može se konstatovati potreba za daljim intenzivnim mjerama i radnjama u tom smislu, posebno sa aspekta potreba lica sa invaliditetom. U tom smislu, neophodno je posebnu pažnju usmjeriti ka poštovanju propisa.

Naime, pored ugostiteljskih objekata koji su još uvijek nepristupačni brojnim domaćim i stranim turistima sa invaliditetom, prisutan je problem i usljed neprilagođene infrastrukture, transportnih sredstava, nepristupačnih plaža, kao i drugih objekata koji su predmet ponude turistima (ponude u nacionalnim parkovima, muzejima, izletištim ...) što znači da postoji veliki prostor za unapređenje turističke ponude za ovaj poseban i važan segment potencijalnih turista.

S druge strane, kada se steknu uslovi da Crna Gora postane članica Evropske unije za očekivati je da se poveća broj kako domaćih tako i evropskih, ali i turista sa drugih tržišta koji će iskazati interes za dolazak u našu zemlju, a među njima su brojna i lica sa invaliditetom, jer se procjenjuje da u EU živi oko 80 miliona lica sa invaliditetom.

S tim u vezi, mora se imati u vidu da je za njihov prihvatanje potrebna adekvatna, odnosno pristupačna ponuda – od smještajnih kapaciteta, objekata, pristupa nacionalnim parkovima i parkovima prirode, seoskim domaćinstvima, kulturnim i istorijskim znamenitostima, sportskim i rekreacionim sadržajima, ugostiteljskim objektima, plažama, prevoznim sredstvima i svemu onome što zahtijeva savremeni gost.

Problemi lica sa invaliditetom, prema iskustvima iz država iz okruženja, vrlo su različiti i uzrokovani su individualnim potrebama i specifičnostima pojedinih vrsta invaliditeta. U tom smislu, veoma je važno voditi računa ne samo o obezbjeđenju fizičke pristupačnosti, nego i o obezbjeđenju pristupačnosti informacija i komunikacija licima sa oštećenjem vida i sluha, kao i licima sa intelektualnim i psihičkim teškoćama. Turistički poslenici još uvijek nisu dovoljno upoznati sa načinima za obezbjeđenje pristupačnosti za ove grupe lica sa invaliditetom, jer uključuju i razne specifičnosti (Brajevo pismo i sl.), odnosno materijale i oznake sa informacijama na lako razumljiv način za lica sa intelektualnim teškoćama.

Opštom rezolucijom Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, pravo na turizam i putovanja definisano je kao osnovno ljudsko pravo. Lica sa invaliditetom žele biti turisti, a Crna Gora se obavezala da ih u tome podrži i prihvati.

U Crnoj Gori su udruženja lica sa invaliditetom aktivna i realizuju kvalitetna istraživanja i projekte (održavanje međunarodnih stručnih skupova, radionica, okruglih stolova...) na kojima su učesnici ali i organizatori upravo lica s invaliditetom, pa se i na taj način vrši upoznavanje šire javnosti sa potrebama lica sa invaliditetom za potpuniju uključenost u sve vidove aktivnosti.

Kada govorimo o problemu koji se odnosi na obezbjeđenje pristupačnosti licima sa invaliditetom, sigurno je da u praksi postoje kršenja zakonskih propisa, ali nadležna inspekcija preduzima mjere i aktivnosti, nakon podnešene inicijative za kršenje takvog propisa. Ipak, takvih inicijativa je u dosadašnjem periodu bilo malo, dok ih u "knjigama žalbi" uopšte nema.

S obzirom na prethodno, praćenje i primjena postojećeg zakonodavstva, kao i mjera i aktivnosti zacrtanih strategijama, trebalo bi biti obavezujuće, kako bi se spriječila dalja diskriminacija lica sa invaliditetom u svim segmentima, pa tako i u segmentu turističke ponude, uz sankcionisanje onih koji krše njihova prava.

Na kraju, kada govorimo o pružaocima turističko – ugostiteljskih usluga, važan segment se odnosi na njihovu edukaciju o potrebama i pravima lica sa invaliditetom, posebno onih koji pružaju usluge u ugostiteljskim objektima. Nedovoljna informisanost i neupućenost zahtijeva njihovu edukaciju kako bi svoj smještaj i ukupnu ponudu prilagodili potrebama lica sa invaliditetom.

Saobraćaj

Zakon o putevima ("Sl. list CG", br. 42/04, 21/09 i "Sl. list CG", br. 54/09, 40/10, 73/10, 36/11, 40/11) uređuje pravni položaj, razvoj, održavanje, zaštitu, upravljanje i finansiranje javnih puteva. U tom smislu ovaj zakon prepoznaje beneficije za učesnike u saobraćaju – lica sa invaliditetom sa 80 ili više procenata tjelesnog oštećenja, odnosno lica kod kojih je utvrđeno tjelesno oštećenje koje ima za posljedicu nesposobnost donjih ekstremiteta 60 ili više procenata, na način što ne plaćaju godišnju naknadu pri registraciji drumskih motornih vozila, i posebnu godišnju naknadu za drumska motorna vozila i njihova priključna vozila (čl. 22).

Zakonom o bezbjednosti saobraćaja na putevima ("Sl. list CG", br. 33/12) propisano je da lica sa invaliditetom uživaju posebnu zaštitu (čl. 5). Istim zakonom prepoznati su u pojmovniku vozila koja služe za prevoz invalidnih lica, te zavisno od brzine kretanja i namjene, razvrstana su u tri kategorije učesnika u saobraćaju: pješak, vozilo, specijalno putničko vozilo, u odnosu na koje kategorije su ostali učesnici dužni da

se ponašaju sa povećanom pažnjom. Ovim propisom definisani su načini obilježavanja vozila čiji su vlasnici ili korisnici lica sa invaliditetom, kako bi bili prepoznati od drugih učesnika u saobraćaju i shodno tome uvažili posebnu zaštitu. Navedenim propisom definisana su i pravila učestvovanja u saobraćaju od strane ovih lica, kako bi se obezbijedila njihova bezbjednost. Posebno je propisano da autobus za prevoz lica u javnom prevozu mora imati dva do šest sjedišta najbliža ulazu, rezervisanih za lica sa invaliditetom. Osim toga, zakon propisuje mogućnost obuke lica sa invaliditetom za vozača, u vozilu koje je specijalno adaptirano za potrebe tog lica (čl. 230). Ovim zakonom ***ukinuto je ranije rješenje koje je davalo mogućnost vozačima sa invaliditetom da svoje vozilo uredno obilježeno mogu parkirati i na mjestima koja nijesu posebno obilježena za lica sa invaliditetom.***

Ovim zakonom propisano je I da je opština dužna da obezbijedi mjesta za parkiranje vozila obilježenih znakom pristupačnosti, bez naknade, a broj mjesta za parkiranje ovih vozila utvrđuje skupština opštine.

Znak pristupačnosti izdaje organ lokalne uprave nadležan za poslove saobraćaja, koji propisuje način označavanja mjesta za parkiranje, izdavanja i postavljanja znaka pristupačnosti, kao i izgled i sadržaj tog znaka, uz saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove zdravlja i socijalne i dječje zaštite.

Vozač vozila označenog znakom pristupačnosti, može da se zaustavi i na mjestu na kojem je to zabranjeno, ako time ne ugrožava druge učesnike u saobraćaju.

Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju proklamuje dostupnost usluga prevoza svim učesnicima. Ovim propisom stvoren je osnov da se licima sa invaliditetom kroz poseban linijski prevoz učini dostupnim drumski saobraćaj koji se obavlja redovno na određenoj liniji. Navedeni propis, kao obavezan uslov za dobijanje licence za pružanje usluga autobuske stanice, predviđa "prilaz za invalidna lica", te u slučaju nepoštovanja nadležni inspektor je dužan da preduzme mjere u skladu sa zakonom. Obezbeđivanje prevoza lica sa invaliditetom regulisano je I nizom podzakonskih akata na osnovu ovog zakona.

Ostali važni zakoni iz ove oblasti su: Zakon o ugovornim odnosima u željezničkom saobraćaju ("Sl. list Crne Gore", br. 41/10), Zakon o vazдушnom saobraćaju ("Sl. list CG ", br. 30/12) Zakon o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko - pravnih odnosa u vazдушnom saobraćaju ("Sl. list CG ", br. 18/11) i drugi.

Informaciono-komunikacione tehnologije

Pristupačnost informaciono-komunikacionih tehnologija definisana je **Zakonom o elektronskim komunikacijama**, u kojem su prepoznata lica sa invaliditetom kao jedna od kategorija korisnika usluga kojima se ovim propisom obezbjeđuju posebne pogodnosti u pogledu izbora, cijene, uslova i pristupa korišćenja, kao i kvalitetata elektronsko-komunikacionih usluga. Ovim zakonom obezbijeđena je obaveza obezbeđivanja posebnih povoljnosti za lica sa invaliditetom koje im omogućavaju i odgovarajući pristup do javno dostupnih telefonskih usluga i njihovo korišćenje, uključujući pristup uslugama, telefonskim govornicama, imeniku i službi informacija.

Ovim propisom obezbjeđuje se izgradnja i korišćenje elektronskih komunikacionih mreža, komunikacione infrastrukture i opreme, na način da se licima sa invaliditetom obezbijedi dostupnost javnih elektronskih komunikacionih usluga, posebne

mjere i pogodnosti u pogledu pristupa uslugama Univerzalnog servisa, uključujući pristup hitnim službama, službi za davanje informacija o broju pretplatnika i imeniku pretplatnika, brojevima hitnih službi i jedinstvenom broju "112". Pored navedenog operator je u obavezi da korisnike koji su lica sa invaliditetom redovno obavještava o svim karakteristikama usluga koje su namijenjene ovoj grupi, obezbijedi prioritet kod ostvarenja pristupa mreži i otklanjanju svih kvarova.

U ovoj oblasti donet je i niz pravilnika, i to:

- Pravilnik o kriterijumima za ocjenu opravdanosti zahtjeva korisnika za pristup javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži putem Univerzalnog servisa, kojim se propisuju kriterijumi za ocjenu opravdanosti zahtjeva korisnika za pristup javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži i javno dostupnim elektronskim komunikacionim uslugama putem Univerzalnog servisa na fiksnoj lokaciji, čime se omogućava govorna komunikacija i brzina prenosa podataka koja omogućava funkcionalni pristup internetu;

- Uredbom o minimalnom skupu usluga koji obuhvata Univerzalni servis posebno je predviđeno da je Operator Univerzalnog servisa dužan da: 1) korisnicima Univerzalnog servisa sa oštećenim vidom obezbijedi telefonske aparate koji pored uobičajene numeracije, sadrže i simbole Brajeve azbuke; 2) korisnicima sa oštećenim sluhom obezbijedi komunikaciju sa hitnim službama putem sistema kratkih poruka (SMS), ako se pružanje usluge bazira na mobilnoj mreži; i 3) ponudi cjenovne opcije ili pakete za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom;

- Pravilnik o utvrđivanju liste kategorija korisnika posebnih povoljnosti u korišćenju usluga Univerzalnog servisa prepoznata su lica sa invaliditetom kao korisnici usluga Univerzalnog servisa pod povoljnijim uslovima;

- Pravilnik o sprovođenju javnog konkursa i uslovima za određivanje operatora Univerzalnog servisa;

- Pravilnik o vrstama povoljnosti i posebnim mjerama za pristup javnim elektronskim komunikacionim uslugama za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom pored toga što sadrži definiciju lica sa invaliditetom u skladu sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom, definisao je niz povoljnosti koje se obezbjedjuju ovoj kategoriji korisnika usluga i to: 1) nesmetanu dostupnost svojim uslugama, uključujući i nesmetan pristup brojevima hitnih službi jedinstvenom evropskom broju „112“; 2) prioritet kod ostvarivanja pristupa mreži, kao i kod otklanjanja kvarova; 3) dostupnost odgovarajuće terminalne opreme, prilagođene potrebama tih lica; 4) nesmetanu dostupnost svojim poslovnica i prodajnim mjestima; i 5) redovno obavještavanje o svim karakteristikama usluga koje su namijenjene toj grupi korisnika, zatim omogućava korišćenje elektronskih komunikacionih usluga po povoljnijim cijenama kao i nabavku ili iznajmljivanje odgovarajuće terminalne opreme po povlašćenim uslovima, a operatori Univerzalnog servisa bez naknade;

- Pravilnik o načinu procjene pristupačnosti cijena usluga i posebnih paketa univerzalnog servisa za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom propisan je način procjene pristupačnosti cijena usluga i posebnih paketa Univerzalnog servisa za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom;

- Pravilnik o metodologiji obračuna neto troška pružanja usluga Univerzalnog servisa uređen je način obračuna neto troškova, materijalnih i nematerijalnih koristi koji se uzimaju u obzir prilikom obračuna neto troška pružanja

usluge Univerzalnog servisa, kao i visina i način plaćanja doprinosa za naknadu neto troškova pružanja usluga Univerzalnog servisa.

Pored navedenih propisa, koji na kvalitetan sistemski pristup obezbjeđuju pristup IKT licima sa invaliditetom, važno je napomenuti da je Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, u saradnji sa Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore i Savezom slijepih Crne Gore, donijelo smjernice za ePristupačnost. Elektronska pristupačnost ili ePristupačnost (eAccessibility) znači dostupnost informaciono komunikacionih tehnologija i usluga licima sa različitim vrstama invaliditeta i predstavlja osnovni preduslov eInkluzije (informaciono društvo kojim su svi obuhvaćeni). Pristupačnost web stranica (e-pristupačnost, engl. e-accessibility) uzima u obzir sve vrste oštećenja/invalidnosti (engl. disability) koja utiču na pristup web stranicama uključujući vizuelna, auditorna, fizička, kognitivna i neurološka oštećenja i oštećenja govora.

Strateški cilj u oblasti pristupačnosti u CG do 2020.

Dosledna primena i unapređenje postojećih propisa radi povećanja opšteg nivoa pristupačnosti fizičke sredine, javnog prevoza, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga licima sa invaliditetom.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti pristupačnosti u CG

- Izraditi standarde pristupačnosti, unaprediti i proširiti postojeću pravnu regulativu u oblasti pristupačnosti fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga imajući u vidu koncept univerzalnog dizajana (dizajna za sve);
- Obezbijediti okvir za kontinuiranu saradnju organa državne i lokalne uprave, udruženja koja se bave poboljšanjem položaja lica sa invaliditetom, relevantnih obrazovnih ustanova i drugih aktera radi razvoja i primene standarda pristupačnosti;
- Kontinuirana adaptacija i rekonstrukcija fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, saobraćajne infrastrukture, mjesta za parkiranje i javnih objekata, bankomata i dr. u cilju obezbeđivanja njihove pristupačnosti za lica sa invaliditetom;
- Uspostaviti standarde obaveznog označavanja putničkih vozila koje koriste lica sa težim invaliditetom;
- Napraviti analizu pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi na lokalnom i državnom nivou i sačiniti elektronsku evidenciju sa detaljnim opisom nivoa njihove (ne)pristupačnosti radi praćenja napretka u ovoj oblasti;
- Da se sprovodi edukacija u vezi sprovođenja standarda pristupačnosti relevantnih aktera - stručnjaka iz oblasti arhitekture i građevinarstva, kao i inspektora iz ove oblasti;
- Obezbijediti pristupačnost usluga licima sa invaliditetom;
- Usvojiti i realizovati programe prilagođavanja turističkih objekata potrebama lica sa invaliditetom. Ove mjere unijeti u propise o kategorizaciji hotelsko-ugostiteljskih objekata i donijeti propise o posebnim oznakama hotela koji su svoje poslovanje i usluge prilagodili potrebama lica sa invaliditetom;

- Donijeti akcijske planove za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi na lokalnom i državnom nivou licima sa invaliditetom;
- Izvještavanje nadležnog ministarstva od strane organa lokalnih samouprava o sprovođenju usvojenih akcionih planova za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi na lokalnom nivou licima sa invaliditetom;
- Precizno propisati nadležnost Građevinske inspekcije za vršenje inspeksijskog nadzora nad primenom propisa kojima je uređena pristupačnost;
- Obezbijediti pristupačnost internet prezentacija državnih institucija licima sa invaliditetom u skladu sa standardima e-pristupačnosti;
- Kontinuirano vršiti digitalizaciju javnih usluga kako bi se olakšao pristup ovim uslugama za lica sa invaliditetom;
- Kontinuirano sprovođenje informisanje i edukovanje svih relevantnih aktera putem seminara i kampanja o standardima pristupačnosti, konceptu univerzalnog dizajna i potrebama lica sa invaliditetom, posebno administratorima portala Vlade Crne Gore u pogledu pristupa web sadržajima za lica sa invaliditetom;
- Promovisati pristup lica sa invaliditetom novim informaciono-komunikacionim tehnologijama.

2. PARTICIPACIJA

Presek stanja u oblasti participacije u CG

Participacija u političkom životu

Lica sa invaliditetom, po prvi put, na lokalnim izborima u 2014. godini, u 14 opština u Crnoj Gori, imala mogućnost da u potpunosti učestvuju u procesu izbora odbornika što je omogućeno izmjenama Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom. Na ovaj način stvoreni su uslovi da izborni materijal, izborni postupak i biračka mjesta budu pristupačna licima sa invaliditetom, bez obzira na vrstu invaliditeta. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je, u saradnji sa Savezom slijepih Crne Gore, Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore i Državnom izbornom komisijom sprovelo pilot-projekat kojim je omogućeno slabovidim i slijepim licima u potpunosti tajno i samostalno glasanje, pomoću glasačkog šablona, na poslednjim održanim predsjedničkim izborima.

Organizacije osoba sa invaliditetom (OOSI) i civilno društvo

Položaj OOSI je regulisan Zakonom o nevladinim organizacijama. Shodno ovom Zakonu, OOSI se osnivaju i djeluju kao nevladine organizacije (NVO), a njihov položaj je statusno izjednačen sa položajem svih ostalih NVO. Specifičnosti OOSI izdvajaju ove organizacije od ostalih i zato je u Strategiji prepoznata mjera koja propisuje donošenje zakona koji će posebno regulisati status OOSI. Nažalost ovaj zakon još uvijek nije donet, iako su OOSI djelovale u cilju njegovog donošenja.

Organizacije osoba sa invaliditetom finansiraju se projektnim putem (Vladina komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću; preko Javnih radova ZZZCG; Grand šeme iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom; različitih konkursa lokalnih samouprava). Na lokalnom nivou, položaj OOSI je regulisan

i Zakonom o lokalnoj samoupravi. Postoji mogućnost i osnovnog finansiranja lokalnih organizacija, ali u praksi se susrećemo sa nedostatkom sredstava, zbog čega neke opštine uopšte i ne raspisuju takve konkurse.

Finansiranje osnovnih aktivnosti organizacija osoba sa invaliditetom nije riješeno što u mnogome sprečava njihovo funkcionisanje i razvoj. Prema Uredbi o kriterijumima za utvrđivanje korisnika i načinu raspodjele dijela prihoda od igara na sreću za finansiranje planova i programa za oblast zadovoljavanje potreba lica sa invaliditetom je predviđeno 40% .

Vlada i lokalne samouprave uključuju predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom u sastav radnih grupa za izradu nacrtu propisa i politike vezanih za oblasti invalidnosti, što je potrebno nastaviti i ubuduće, u punoj mjeri poštujući stavove i mišljenja predstavnika organizacija osoba sa invaliditetom.

Kultura, sport i rekreacija

Usvojene su izmjene i dopune zakonske regulative, čime su stvorene zakonske pretpostavke u pogledu dostupnosti sportskih, rekreativnih i objekata kulture licima sa invaliditetom.

Ministarstvo kulture je uradilo analizu dostupnosti nacionalnih ustanova kulture licima sa invaliditetom. Prema dostavljenim informacijama pristupačnost objekata kulture licima sa invaliditetom je samo djelimična. Stanje u praksi pokazuje da prostori u kojima se realizuju kulturni sadržaji (muzeji, arhivi, galerije, pozorišne dvorane, bioskopi, biblioteke) nijesu pristupačni na adekvatan način licima sa invaliditetom. Ni spomenici i lokaliteti od nacionalne kulturne važnosti nijesu pristupačni licima sa invaliditetom.

Ministarstvo kulture u saradnji sa Direkcijom javnih radova i institucijama kulture insistira na izgradnji, dogradnji i rekonstrukciji objekata kulture, prilikom izrade projektne dokumentacije i poštovanja zakonske regulative u odnosu na prilagođenost objekata licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom.

Kada su u pitanju kulturna dobra, shodno zakonskoj proceduri prilagođavanje istih potrebama lica sa invaliditetom moguće je samo ukoliko intervencije ne narušavaju autentičnost kulturnog dobra.

Organizacije osoba sa invaliditetom u kontinuitetu rade na razvoju i promovisanju različitih sadržaja iz kulture za lica sa invaliditetom, samostalno ili u saradnji sa institucijama kulture. Nepristupačnost i nedostatak finansijskih sredstava sprečava organizacije da u punoj mjeri podržavaju razvijanje umjetničkih potencijala lica sa invaliditetom. Pored toga, zbog nepristupačnosti lica sa invaliditetom su, u najvećoj mjeri, onemogućena i da budu gledaoci različitih programa iz kulture.

Stupanjem na snagu Zakona o nevladinim organizacijama 2012. godine, usvojene su izmjene u Zakonu o kulturi kojima prestaje finansijsko podržavanje NVO sektora. Kako su organizacije osoba sa invaliditetom dio NVO sektora, više se ne podržavaju njihove aktivnosti iz oblasti kulture. U Zakonu o kinematografiji propisano je da javni interes u kinematografiji podrazumijeva i povećanje dostupnosti kinematografskih djela licima sa invaliditetom. Javna ustanova u oblasti kulture koja podstiče i promovise kulturno stvaralaštvo lica sa oštećenjem vida je Biblioteka za slijepe. Biblioteka je osnovana 2004. godine a sredstva za rad ove ustanove se obezbjeđuju iz državnog

budžeta. Cilj osnivanja Biblioteke je dostupnost knjiga u elektronskom obliku koje korisnici dobijaju u audio zapisu.

Sportski klubovi lica sa invaliditetom i organizacije osoba sa invaliditetom u kontinuitetu rade na promovisanju različitih sportova. Ostvareni su zapaženi rezultati - povećan je broj lica sa invaliditetom koje se bave nekom vrstom sporta, kao i broj sportskih klubova. Međutim, finansijska neodrživost i nepristupačnost objekata i uslova onemogućava sportske klubove lica sa invaliditetom da razvijaju kapacite čime bi se zadovoljile potrebe lica sa invaliditetom. Veliki značaj u razvoju sporta lica sa invaliditetom ima Paraolimpijski komitet koji je realizovao niz programa koji uključuju učešće lica sa invaliditetom i djece u sportske aktivnosti.

Kada je u pitanju normativa, set zakona za oblast kulture, afirmaciju stvaralaštva lica sa invaliditetom tretira kao segment od javnog interesa, te u tom pravcu nastoji u zavisnosti od objektivnih okolnosti, finansijskih sredstava i prioriteta jačati kulturnu politiku poboljšanja uslova za pristupačnost kulturnim sadržajima.

Ministarstvo kulture u kontinuitetu podstiče razvoj kulturno-umjetničkog stvaralaštva putem javnog konkursa, na kome pravo učešća imaju i lica sa invaliditetom, a projekti se vrednuju prema zakonskim kriterijumima, u koje između ostalih, spada i doprinos afirmaciji njihovog stvaralaštva. U okviru konkursa je finansijski podržan veliki broj projekata iz različitih oblasti (muzika, književnost, pozorište, film, manifestacije), bilo da su u njima neposredno učestvovala lica sa invaliditetom koja su autori istih ili su im konceptualano namijenjeni.

Generalno, kulturna politika unapređenja pristupačnosti je tematika na čijem se poboljšanju stalno radi u zavisnosti od navedenih segmenata. Komparirajući iskustva iz prethodnih godina postoji stalna intencija da se iznalaze uslovi za efikasnije involviranje lica sa invaliditetom u kulturne tokove.

Strateški cilj u oblasti participacije u CG do 2020.

Stvoriti uslove za nesmetano učešće u javnom životu i uživanje osnovnih prava lica sa invaliditetom na jednakim osnovama sa ostalim građanima.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti participacije u CG

- Omogućiti da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi za lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti pravnu regulativu koja se odnosi na udruživanje lica sa invaliditetom uključujući donošenje posebnog zakona o organizacijama osoba sa invaliditetom ;
- Kontinuirana adaptacija objekata kulture i sportsko-rekreativnih objekata kako bi bili pristupačni licima sa invaliditetom;
- Poboljšanje dostupnosti kulturnih sadržaja u formatima dostupnim licima sa invaliditetom (unaprijediti praćenje programa uz upotrebu savremenih komunikacijskih sredstava da bi informacije bile dostupne u adekvatnim formatima, titlovati filmove, štampati na Brajevom pismu programske rasporede kulturnih događaja, titlovati predstave, itd);

- Stimulisati organizatore kulturnih manifestacija, naročito onih koji imaju dugogodišnju tradiciju, na intenzivnije uključivanje u nastupe lica sa invaliditetom;
- Omogućiti realizaciju prava na *slobodnu stolicu* za predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom u lokalnim i republičkom parlamentu;
- Podsticati politiku razvoja programa iz oblasti kulture za lica sa invaliditetom;
- Podsticati politiku razvoja sporta za lica sa invaliditetom;
- Ojačavati kapacitet Paraolimpijskog komiteta;
- Stvarati uslove za realizaciju rekreativnih i sportskih programa za lica sa invaliditetom;
- izmjeniti Carinski i Zakon o PDV-u kako bi se OOSI i lica sa invaliditetom oslobodile plaćanja PDV-a i carine, u skladu sa njihovim potrebama;
- Unaprijediti rad savjeta za brigu o licima sa invaliditetom;
- Finansirati programe iz oblasti kulture za lica sa invaliditetom i programe sportskih aktivnosti lica sa invaliditetom, kao i stvoriti uslove za realizaciju rekreativnih programa za lica sa invaliditetom;
- Sistematsko podizanje nivoa svijesti na prava i potencijale lica sa invaliditetom u kulturi (aktivnosti: broj održanih radionica, seminara, okruglih stolova itd).

3. JEDNAKOST

Presek stanja u oblasti jednakosti u CG

Temeljna prava predstavljaju osnovu svakog civilizovanog društva i pravno uređene države. Njihovo ostvarivanje mora biti garantovano i neometano. **Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom sa opcionim protokolom** je najznačajniji međunarodni ugovor koje je Crna Gora ratifikovala i sam tim se obavezala na preduzimanje mjera koje će garantovati njenu punu implementaciju, kao i poštovanje i uvažavanje prava lica sa invaliditetom.

U pripremi pregovora o pristupanju Evropskoj uniji za oblast pravne tekovine Evropske unije, Vlada Crne Gore je otvorila pregovaračko Poglavlje 19-Socijalna politika i zapošljavanje, kao i pregovaračko Poglavlje 23-Pravosuđe i temeljna prava, a koja u najvećem obimu tretiraju problematiku lica sa invaliditetom. Poseban dio Poglavlja - 23 je posvećen institucijama i tijelima za ostvarivanje, promociju i zaštitu ljudskih prava u pravnom sistemu Crne Gore i odnos građanin/ka i državne administracije.

U cilju praćenja usaglašenosti propisa sa pravnim tekovinama Evropske Unije, Crna Gora je usvojila veliki broj propisa, koji garantuje puno uvažavanje ljudskih prava lica sa invaliditetom.

Najvažniji propisi u ovoj oblasti su:

1. Zakon o zabrani diskriminacije oblast zaštite od diskriminacije uređuje na sistemski način. U njemu je razrađena i konkretizovana zaštita od diskriminacije, kao i definisani institucionalni mehanizmi zaštite: Zaštitnik/ca ljudskih prava i sloboda, kojem građani/ke mogu da se obrate pritužbom; sudovi, odnosno pravo na podnošenje tužbe sudu; organi za prekršaje; kao i inspekcije u smislu nadzora u oblastima: pružanja usluga, građevinarstva, zdravstva, prosvjete i sporta, rada i zapošljavanja, zaštite na radu,

saobraćaja, turizma i druge oblasti. Izmjenama i dopunama ovog Zakona iz 2014. uvedena je promocija jednakosti kao značajne aktivnosti u cilju prevencije diskriminacije. Zakon o zabrani diskriminacije prepoznaje „invaliditet“ kao osnov diskriminacije (čl.2), i definiše diskriminaciju lica sa invaliditetom, kao nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjeran teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući. Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze;

2. Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (kraće: ZZD OSI) je najznačajniji pravni akt, koji garantuje zabranu diskriminacije pripadnika pomenute populacije, uvažavajući principe jednakosti, tolerancije i ravnopravnosti. Novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom je u potpunosti usaglašen sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom. Ovaj zakon, na kvalitetan i sveobuhvatan način prepoznaje i reguliše zabranu diskriminacije lica sa invaliditetom i uvodi kaznene odredbe kojima su zapriječene vrlo visoke kazne za počinjenu diskriminaciju prema pripadnicima ove populacije (propisane kazne za prekršaj kreću se u rasponu od 10.000 do 20.000 Eur za svako pravno lice koje učini diskriminaciju, a 5.000 do 6.000 Eur za preduzetnike).

Značajnu novinu u praćenju i implementaciji Zakona predstavlja i definisanje 13 mjera kojima se dodatno pojačava uloga Ministarstva za ljudska i manjinska prava u procesu praćenja implementacije ovog Zakona, a samim tim i zaštiti prava lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti. Jedna od ovih mjera podrazumijeva i izradu novog strateškog dokumenta koji će se baviti zabranom diskriminacije ove društvene grupe i stvaranju uslova za postizanje jednakosti lica sa invaliditetom sa drugima. S tim u vezi, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je u procesu pripreme za izradu Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti za period 2017-2021. godine, sa Akcionim planom za 2017. godinu.

Institucionalni okvir za ostvarivanje, promociju i zaštitu ljudskih prava u pravnom sistemu Crne Gore čine vladine i nezavisne institucije u koje se svrstavaju: Ustavni sud, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore Skupštine Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Savjet za zaštitu od diskriminacije Vlade Crne Gore.

Ustavni sud odlučuje o saglasnosti zakona sa Ustavom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima; saglasnosti drugih propisa i opštih akata sa Ustavom i zakonom; ustavnoj žalbi zbog povrede ljudskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom, nakon iscrpljivanja svih djelotvornih pravnih sredstava i druga pitanja u skladu sa Zakonom.

Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore je od donošenja Zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda postala institucionalni mehanizam za zaštitu ljudskih prava i sloboda i zaštitu od diskriminacije a od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije njegove nadležnosti i postupanja u slučajevima diskriminacije, uključujući i diskriminaciju lica sa invaliditetom, su precizana ovim zakonom.

U izvršnoj vlasti, primarnu ulogu ima Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kada je u pitanju zaštita ljudskih prava i zaštita od diskriminacije lica sa invaliditetom, te

promocija jednakosti i tolerancije. Ovo ministarstvo, pored ostalog, obavlja poslove koji se odnose na: zaštitu ljudskih prava i sloboda, ako ta zaštita nije u nadležnosti drugih ministarstava; zaštitu od diskriminacije i promociju jednakosti; koordinaciju aktivnosti koje imaju za cilj zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima; praćenje primene međunarodnih standarda za zaštitu lica sa invaliditetom i preduzimanje mjera za njihovu implementaciju u pravni sistem; pripremu strateškog dokumenta koji se odnosi na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima; organizovanje istraživanja i analiza stanja u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; saradnju sa lokalnom samoupravom u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; uspostavljanje saradnje sa nevladinim organizacijama u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; eliminisanje stereotipa i predrasuda o licima sa invaliditetom; organizovanje edukacija i treninga za različite ciljne grupe u cilju podizanja nivoa svijesti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima i druge poslove vezane za zaštitu pripadnika ove populacije.

Savjet za zaštitu od diskriminacije Vlade Crne Gore, koji je funkcionisao od 2011. do februara 2016. godine nakon čega je prestao sa radom budući da su, u međuvremenu, učinjeni značajni pomaci na unapređenju antidiskriminacionog zakonodavstva, kao i jačanju institucija zaduženih za sprovođenje ovog zakonskog okvira, te osposobljavanja u pružanju zaštite od diskriminacije i promociji antidiskriminatorskog ponašanja i prakse. S toga je odlučeno da Savjet prestaje sa radom, a njegove nadležnosti preuzimaju resorna ministarstva i ostale institucije sistema zadužene za sprovođenje politika zaštite od diskriminacije.

Donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, po prvi put se prava lica sa invaliditetom posmatraju sa aspekta korpusa ljudskih prava, na osnovu čega se pitanja zaštite od diskriminacije i promocije jednakosti prenose u nadležnost Ministarstva za ljudska i manjinska prava, koje preuzima niz aktivnosti koje imaju za cilj unapređenje položaja lica sa invaliditetom i promociju jednakosti.

U tom cilju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava počev od 2011. godine kontinuirano sprovodi medijsku kampanju koja ima za cilj podizanje svijesti građana i promociju antidiskriminacionog ponašanja u Crnoj Gori. Posljednja takva kampanja koja je realizovana u 2015. godini odvijala se pod nazivom: „Poštuj različitosti. Odbaci diskriminaciju. Prihvati čovjeka“. Medijska kampanja je sprovedena kroz emitovanje spotova i radio džinglova na javnim i privatnim televizijama, zatim postavljanje bilborda na ključnim lokacijama u Crnoj Gori, objavljivanjem oglasa u dnevnoj štampi i štampanjem i distribuiranjem flajera. Štampani materijali su bili, po prvi put, pristupačni za lica sa oštećenjem vida, odnosno, štampani su na Brajevom pismu. Pored toga Ministarstvo za ljudska i manjinska prava sprovodi kontinuirane edukacije o ljudskim pravima na osnovu utvrđenog „Nastavnog plana za edukaciju državnih službenika, nosilaca pravosudnih funkcija i zaposlenih u drugim organima, organizacijama ili institucijama koji dolaze u kontakt sa slučajevima diskriminacije“, a koje imaju za cilj kvalitetnu implementaciju antidiskriminacionog zakonodavstva. Do sada je realizovano više ciklusa, u periodu 2011-2015. godine. Sve obuke se baziraju na standardima definisanim međunarodno-pravnim dokumentima. Edukacijom su u dosadašnjem periodu

bili obuhvaćeni predstavnici pravosudnih organa, ombudsmana, nevladinih organizacija, područnih jedinica i ispostava policije u Crnoj Gori i predstavnici lokalne samouprave, inspekcijских službi.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kontinuirano sprovodi istraživanja o stepenu diskriminacije i netolerancije, kao i nivoa socijalne i etničke distance prema pojedinim društvenim grupama, kao i praćenje stavova građana Crne Gore o pojavi diskriminacije. Rezultati poslednjeg istraživanja od decembra 2015. godine pokazuju da su prema mišljenju građana Crne Gore najviše diskriminirani Romi, zatim homoseksualci, a potom lica sa invaliditetom. Ovi rezultati se podudaraju sa rezultatima prethodnih istraživanja, s tim što se smanjio procenat diskriminacije ove lica sa invaliditetom, u odnosu na rezultate istraživanja iz prethodnih godina (2011. i 2013. godina).

Strateški cilj u oblasti jednakosti u CG do 2020.

Unapređivanje normativnog okvira, kroz harmonizaciju propisa u Crnoj Gori sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Obezbijediti punu primjenu Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti jednakosti u CG

- Praćenje primjene međunarodnih dokumenata i konvencija, kao i usvojenih međunarodnih standarda za zaštitu lica sa invaliditetom, preduzimanje mjera za njihovu implementaciju u pravni sistem Crne Gore i praćenje poštovanja tih dokumenata;
- Priprema strateškog dokumenta koji se odnosi na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima (u daljem tekstu: Strategija), kao i praćenje sprovođenja Strategije;
- Organizovanje istraživanja i analiza stanja u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Saradnja sa lokalnom samoupravom u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Saradnja sa nevladinim organizacijama u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Eliminisanje stereotipa i predrasuda o licima sa invaliditetom, kao i štetnih radnji kojima se diskriminišu ova lica u svim oblastima života, uključujući i predrasude zasnovane na polu i uzrastu;
- Organizovanje edukacija i treninga za različite ciljne grupe u cilju podizanja nivoa svijesti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima;
- Podizanje nivoa svijesti javnosti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima, uključujući rad sa djecom, od najranijeg uzrasta i kroz sve nivoe obrazovnog sistema;
- Podsticanje medija da promoviraju prava i zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom.

4. ZAPOSŁJAVANJE

Presek stanja u oblasti zapošljavanja u CG

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, koji je donešen 2008. godine, a izmijenjen 2011. godine, na sveobuhvatan način se pravno uređuje pitanje profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom. Zakonom se uređuje način i postupak ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom, mjere i podsticaje za njihovo zapošljavanje, način finansiranja i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Osnovni cilj zakona je stvaranje uslova za povećanje zaposlenosti lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, uz otklanjanje barijera i stvaranje jednakih mogućnosti. U cilju sprovođenja ovog zakona donešeno je više podzakonskih akta. Zakonom je definisan kvotni sistem zapošljavanja, odnosno obaveza poslodavca da zaposli određeni broj lica sa invaliditetom u skladu sa ukupnim brojem zaposlenih. Ukoliko poslodavac ne zaposli određeni broj lica sa invaliditetom, dužan je da uplati poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Iz tog Fonda izdvajaju se sredstva za mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije za nezaposlena i zaposlena lica sa invaliditetom, sufinansiranje posebnih organizacija za zapošljavanje, programe aktivne politike zapošljavanja u kojima učestvuju lica sa invaliditetom, subvencije za zarade, finansiranje grant šema kao i novčane pomoći. Zakonom su predviđene posebne organizacije i to ustanova za profesionalnu rehabilitaciju, radni centar, zaštitna radionica i zaštitni pogon. Takođe, zakonom je definisano da poslodavac koji zaposli lice sa invaliditetom ostvaruje parvo na subvencije i to: bespovratna sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje lica sa invaliditetom u iznosu od 100% opravdanih troškova, kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za kupovinu mašina, opreme i alata potrebnog za zapošljavanje lica sa invaliditetom, učešće u finansiranju ličnih troškova asistenata lica sa invaliditetom i subvencije zarada lica sa invaliditetom koje zaposli.

Lica sa invaliditetom predstavljaju jednu od kategorija lica sa najvećim preprekama u zapošljavanju. Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje 31.12.2015. godine nalazilo se 1.640 lica sa invaliditetom od kojih je invalida rada 1.064 (315 žena), a kategorisanih lica 576 (221 žena). Na dan 31.12.2015. godine, ukupno 93 poslodavca ostvaruje pravo na subvenciju zarade, za 128 zaposlenih lica sa invaliditetom (49 žena). Od 128 zaposlenih lica sa invaliditetom, 97 je zaposleno na neodređeno vrijeme. Većina ovih osoba su zaposlene u nevladinim organizacijama, naročito u organizacijama osoba sa invaliditetom i kod privatnih poslodavaca, dok o zapošljavanju u javnom sektoru ne postoje podaci.

U cilju realizacije mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom i drugih teže zapošljivih lica, u Zavodu rade prvostepene i drugostepena komisija za profesionalnu rehabilitaciju. U 2015. godini, prvostepene komisije su dale nalaz i mišljenja: o utvrđenom procentu invaliditeta za 462 lica (50% žena), za uključivanje u mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije 157 lica sa invaliditetom; o preostaloj radnoj sposobnosti za 86 lica sa invaliditetom i ocjenu o mogućnosti zaposlenja za 21 lice sa invaliditetom, donijeto je 726 rješenja.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Zavodom za zapošljavanje Crne Gore u kontinuitetu sprovodi mjere aktivne politike zapošljavanja shodno planu i programu rada ministarstva. Od ukupnog broja učesnika profesionalne rehabilitacije, u odgovarajućim mjerama je bilo uključeno 37 zaposlenih lica (16 žena). Nakon sprovedenih mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije, četiri lica su zasnovala radni odnos. Za vrijeme trajanja profesionalne rehabilitacije, lica sa invaliditetom primaju novčanu pomoć, na ime troškova za prevoz i ishranu i sa istima su zaključeni ugovori o dodjeli ove pomoći.

Zavod, u saradnji sa drugim socijalnim partnerima, već više godina realizuje javne radove, kao mjeru aktivne politike zapošljavanja u kojima lica sa invaliditetom i druga teže zapošljiva lica zasnivaju radni odnos na određeno vrijeme, u trajanju od tri do šest mjeseci.

Poslodavcima koji su zapošljavali lica sa invaliditetom priznato je pravo na subvenciju zarade. Tako je u 2015. godini zaposleno 41 lice sa invaliditetom na neodređeno vrijeme kod 33 poslodavca, a 67 na određeno vrijeme kod 41 poslodavca. Pravo na subvenciju – dodjelu bespovratnih sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada ostvarilo je 17 poslodavaca za 26 zaposlenih lica, a 17 poslodavaca je ostvarilo pravo na subvenciju – dodjelu sredstava na ime ličnih troškova asistenta (pomagača u radu), za 24 zaposlena lica sa invaliditetom. Na dan 31. 12. 2015. godine, 93 poslodavca je ostvarivao pravo na subvenciju zarade za 128 zaposlenih lica sa invaliditetom (49 žena), od kojih je 97 lica zaposleno na neodređeno vrijeme.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja formiralo je stručnu komisiju za vrednovanje kvaliteta sprovođenja mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije kod izvođača profesionalne rehabilitacije.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja krajem 2015. godine, formiralo je radnu grupu za izradu pravilnika o načinu, postupku i finansiranju posebnih organizacija koje se bave zapošljavanjem lica sa invaliditetom.

Međutim, evidentno je da postoji nedovoljna zaposlenost lica sa invaliditetom, a razloga za to je više:

- prisutnost predrasuda poslodavaca prema sposobnostima lica sa invaliditetom;
- nepristupačno okruženje, neprilagođenost radnih mjesta i radne okoline uključujući i nepristupačnost objekata, a koje onemogućava dolazak i boravak lica sa invaliditetom kod mnogih poslodavaca;
- postojanje jednog broja nezaposlenih osoba kojima nije utvrđen status lica sa invaliditetom;
- činjenica da je jedan broj lica sa invaliditetom ostvario pravo na invalidsku ili porodičnu penziju iako su radno sposobni i ne usuđuju se da zasnuju radni odnos čime bi izgubili penziju;
- nizak nivo socijalne podrške;
- nemotivisanost za traženje zaposlenja koja je često prouzrokovana prezaštićenošću porodice i korišćenjem socijalnih davanja kao svojevrstne zamke za socijalnu sigurnost;
- neadekvatna obrazovna struktura nezaposlenih lica sa invaliditetom, nedostatak znanja ili radnog iskustva kao i mnogobrojne barijere u oblasti sticanja obrazovanja.

Lica sa invaliditetom nisu dovoljno informisana o svojim pravima vezanim za uključivanje na tržište rada. I pored postojanja pravnog okvira za realizaciju programa profesionalne rehabilitacije i podsticanje bržeg zapošljavanja lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, njihov efekat u praksi, još uvijek je manji od očekivanog.

Naročito ozbiljan problem u oblasti zapošljavanja lica sa invaliditetom predstavlja neadekvatan status Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom koji nema status posebnog pravnog lica već je formiran u sklopu Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, a što između ostalog za posledicu ima neefikasno i nenamjensko trošenje sredstava koje poslodavci koji ne ispune kvotni sistem i ne zaposle lica sa invaliditetom uplaćuju budžetu Crne Gore na ime posebnog dopnosa.

Takođe, u Crnoj gori ne postoji zvanična baza podataka koja sadrži tačan broj ni nezaposlenih ni zaposlenih lica sa invaliditetom, procjenu radnih sposobnosti i stečene kvalifikacije kao i vještine kojima su ovladali. U budućem periodu treba kreirati ovu bazu da bi se na osnovu nje ove osobe mogle dokvalifikovati i osposobljavati za neka druga zanimanja u skladu sa svojim mogućnostima.

Saradnja između sektora obrazovanja i zapošljavanja nije na adekvatnom nivou tako da se u budućem periodu moraju usklađivati obrazovni programi prilagođeni licima sa invaliditetom sa potrebama tržišta rada.

Motivacija privrede i biznis sektora za korišćenje benefija za zapošljavanje lica sa invaliditetom je na niskom nivou, a pokazatelj je što većina i dalje bira da uplaćuje sredstva u Fond za profesionalnu rehabilitaciju umjesto zapošljavanja ove populacije.

Strateški cilj u oblasti zapošljavanja u CG do 2020.

Unaprijediti uslove za povećanje zapošljivosti lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, uz otklanjanje barijera i stvaranje jednakih mogućnosti za veću zaposlenost lica sa invaliditetom u Crnoj Gori kroz njihovu edukaciju, treninge i profesionalno osposobljavanje, kao i prilagođavanje tržišta rada licima sa invaliditetom.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zapošljavanja

- Unaprijediti zakonodavni okvir kojim se uređuje oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom i puna implementacija pravnog okvira sa posebnim osvrtom na finansiranje grant šeme za podsticanje zapošljavanja lica sa invaliditetom i posebnim akcentom na projekte i aktivnosti organizacija osoba sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja,
- Planirati i sprovoditi aktivne politike zapošljavanja lica sa invaliditetom,
- Podsticati samozapošljavanje, socijalno preduzetništvo i razvijati programe podrške preduzetništva i osnivanja malih i srednjih preduzeća od strane lica sa invaliditetom;

- Sprovoditi kontinuirane programe edukacije za stručnjake i osoblje koji rade na uslugama profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom,
- Unaprijediti sistem evidencije nezaposlenih i zaposlenih lica sa invaliditetom;
- Podsticati i podržavati uključivanje žena sa invaliditetom na tržište rada;
- Organizovanje programa za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje za lica sa invaliditetom koja nemaju stručnu spremu,
- Razvijanje socijalne ekonomije,
- Kontinuirano informisanje javnosti i obuke o pravima lica sa invaliditetom i standardima pristupačnosti, osiguranje finansijske podrške portalima koji se bave licima sa invaliditetom u cilju njihove održivosti,
- Obezbijediti multisektorsku saradnju u procesu obrazovanja, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti efikasnost rada Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, uključujući regulisanje njegovog pravnog statusa kao posebnog pravnog lica;
- Organizovati kampanje za podizanje svijesti o radnim sposobnostima lica sa invaliditetom, kako bi se među građanima, a naročito među poslodavcima, mijenjala svijest i stavovi u pogledu zapošljavanja i rada lica sa invaliditetom i njihove radne sposobnosti, a u cilju prevazilaženja negativnih stavova i predrasuda u odnosu na radnike sa invaliditetom;
- Donijeti i sprovoditi programe za psihološko osnaživanje lica sa invaliditetom u cilju podizanja nivoa svijesti kod osoba sa invaliditetom o njihovim potencijalima i mogućnostima u pogledu profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja.

5. OBRAZOVANJE I OBUKA

Presek stanja u oblasti obrazovanja i obuka u CG

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori obuhvata: predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje, srednje opšte obrazovanje (gimnazija), stručno obrazovanje, visoko obrazovanje. Obrazovanje odraslih dio je opšteg sistema i realizuje se na svim nivoima obrazovanja. Kada je u pitanju obrazovanje djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, lica sa invaliditetom, ono je organizovano u tri osnovna oblika: odjeljenja redovnih škola, posebna odjeljenja pri redovnim školama (osnovne škole), resursni centri.

U prethodnom periodu uočljiv je napredak u sprovođenju inkluzivnog obrazovanja. I pored vidljivog napretka, postoji mnogo prostora za unapređenje, a prije svega u stvaranju adekvatnih uslova (pristupačan prostor, oprema, sredstva, prilagođen način pružanja usluga), u intezivnijem razvoju sistema podrški i u razvijanju intersektorske saradnje koja će omogućiti bolji protok informacija.

Za praćenje razvoja i unapređenja inkluzivnog obrazovanja značajno je postojanje preciznih podataka o obuhvatu djece predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta, kao i podaci o studentima sa invaliditetom. U skladu sa tim, značajno je formiranje i kontinuirano ažuriranje centralne baze podataka (podaci o broju uključenih

osoba po nivoima obrazovanja, o procjeni njihovih potreba i potreba škola, kao i o stepenu realizacije tih potreba). Nivo postignuća se ogleda u tome da je uspostavljen sistem i formirana je baza podataka o djeci i učenicima sa smetnjama u razvoju na centralnom i lokalnom nivou po tipu i smetnji. Baza sadrži podatke o broju djece, uslovima koji su potrebni da se obezbijede radi pravovremenog i adekvatnog njihovog uključivanja u proces vaspitanja i obrazovanja. Na osnovu ove baze podataka vrši se procjena potreba djece i škola u kojima su uključena. Kada su u pitanju statistički podaci, treba istaći da se u obrazovnom sistemu koristi izraz: djeca/učenici sa posebnim obrazovnim potrebama¹ - pojam koji je obuhvatniji. Upoređujući podatke iz Baze koju ažurira Ministarstvo prosvjete (na osnovu rješenja o usmjeravanju) i podatke koje prikuplja ICT sektor kroz MEIS aplikaciju (Informacioni sistem obrazovanja Crne Gore) po osnovu nekoliko kriterijuma: smetnja u razvoju, izrada IROP-a², rješenje o usmjeravanju i dr. evidentno je da jedan broj djece nije prošao kroz procedure usmjeravanja.

Jedan od mogućih razloga za to je nedovoljan protok informacija od nivoa rane detekcije i intervencije (za koji je nadležan resor zdravstvene zaštite) do sistema obrazovanja i vaspitanja, pa samim tim i neobaviještenost i otpor roditelja prema ovoj proceduri. I pored toga, treba istaći da se broj djece sa rješenjem o usmjeravanju tokom godina povećava.

Oblast obrazovanja reguliše set zakona i podzakonskih akata koji sadrže i norme koje se odnose na obrazovanje lica sa invaliditetom. U prethodnom periodu, zakonska regulativa je izmijenjena i dopunjena u cilju unapređenja inkluzivnog obrazovanja u skladu sa međunarodnim standardima. Zakoni propisuju niz rješenja u cilju obezbjeđivanja jednakih mogućnosti obrazovanja za svu djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, i odrasle sa invaliditetom. Pored ostalog, oni propisuju: da se standardi znanja stiču po individualnim razvojno-obrazovnim programima (prilagođeni programi, uz dodatne uslove i pomagala, da se prilagođava oblik i trajanje provjere znanja u odnosu na nacionalne stručne kvalifikacije), da se za učenike/studente sprovodi princip afirmativne akcije prilikom upisa u srednje škole/studije, da se nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rješenja izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava toga jezika, da se odrasli sa invaliditetom uključuju u obrazovni program koji im je prilagođen u pogledu uslova, sadržaja i načina izvođenja. Uređeno je obezbjeđivanje jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu kroz optimalan razvoj, individualan pristup i obezbjeđivanjem podrške (prilagođene metode rada, asistenti u nastavi, mobilne službe). I pored dobrih rješenja, potrebno je zakonsku regulativu u potpunosti uskladiti sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom. Član 24. Iz ove Konvencije odnosi se na obrazovanje u smislu ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, kroz osiguranje

¹ *djeca sa smetnjama u razvoju* - djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca sa kombinovanim smetnjama;

djeca sa teškoćama u razvoju - djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama (Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama).

² IROP: Individualni razvojno-obrazovni program-redovni nastavni planovi i programi modifikuju se i prilagođavaju preko individualnih razvojno-obrazovnih programa.

inkluzivnog sistema obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života. Pored toga, postoji potreba za unapređenjem primjene. Mehanizmi praćenja primjene zakonodavnih procesa nijesu dovoljno razvijeni.

Na nivou lokalne zajednice formirane su komisije (18) za usmjeravanje djece sa sa posebnim obrazovnim potrebama (POP) u obrazovno-vaspitni sistem. Komisija, koju čine stručnjaci različitog profila, predlaže program, dodatnu stručnu pomoć, kadrovske prostorne, materijalne i druge uslove koji moraju biti obezbjeđeni. U prethodnom periodu, komisije su prošle mnoge ciljane i tematske obuke u cilju uspostavljanja novih vrijednosti i principa, podizanja nivoa kompetencija, takođe su pripremljeni i priručnici, sve u cilju unapređenja rada ovih komisija.

Koristeći se preporukama komisija, u obrazovno-vaspitnim ustanovama izrađuju se individualni razvojno-obrazovni programi (IROP) za svako dijete. IROP je unaprijeđen i osim ciljnog planiranja fokusira se na aktivnosti kojima se postiže zadovoljenje potreba djece. Pripremljena je stručna literatura koja služi kao podrška nastavnom i stručnom kadru iz ove oblasti.

U skladu s pravcima razvoja Strategije inkluzivnog obrazovanja, preporukama istraživanja sprovedenog sa ciljem da se utvrdi postojeća praksa i ponudi model agnāzovanja asistenata, te zaduženja od strane Vlade, Ministarstvo prosvjete je obrazovno-vaspitne ustanove uputilo da samostalno postanu izvođači radova. Ukazano je na zaduženja zaposlenih u školi prema djeci s posebnim obrazovnim potrebama i asistentima u nastavi, da je IROP okosnica rada i da se obim podrške koju asistent pruža određuje usklađivanjem IROP-a sa rasporedom časova. Kroz konsultativni proces izrađen je prijedlog kvalifikacije, standarda i opis posla asistenata u nastavi.

Posebne ustanove su reformisane u resursne centre i orijentisane su na podršku inkluzivnom obrazovanju (rana intervencija, mobilne aktivnosti, edukacija, specijalizovana nastavna sredstva i dr).

Djeca koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri sedam redovnih škola. Ovi učenici pohađaju zajedničku nastavu pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima.

Na početku školske godine Zavod za školstvo objavljuje Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika koji nudi i programe koji se odnose na inkluziju. Pored toga, i nevladine organizacije realizuju seminare na teme iz inkluzivnog obrazovanja.

Obezbjeđivanja obrazovanja za odrasla lica sa invaliditetom za sada se realizuje mjerama aktivne politike zapošljavanja koje realizuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore. Na zahtjev Zavoda za zapošljavanje Centar za stručno obrazovanje je izradio nekoliko programa obrazovanja za osposobljavanje za određena zanimanja. Takođe, nevladine organizacije su licencirale programe (i njihov broj raste) i realizovale ih kroz projekte finansirane iz Fonda za zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom.

Ministarstvo prosvjete je u 2010. godini formiralo Radnu grupu za standardizaciju znakovnog jezika u Crnoj Gori. Ova Radna grupa je uradila osnove znakovnog jezika u Crnoj Gori, koristeći se UNESCO-vom definicijom znakovnog jezika. Napravljen je teorijski osnov, daktilologija i Rječnik osnova znakovnog jezika u Crnoj Gori.

Mehanizmi praćenja primjene zakonodavnih procesa nijesu razvijeni. Prisutna je potreba da se u obrazovno-vaspitnim ustanovama poboljša „vlasništvo nad primjenom

politika“, dakle inkluzivna praksa. Kao uočeni nedostaci prilikom realizacije mjera, navode se raspoloživa finansijska sredstva. Intersektorska saradnja je nedovoljno razvijena. Arhitektonske prepreke i druga prilagođavanja u pogledu pristupačnosti nijesu prevaziđena u mjeri potreba učesnika ovog procesa. Podrška redovnim školama treba da je obuhvatnija. Podrška učenicima u vidu asistencije u nastavi treba da ima održiv i standardizovan model.

Nastava i provjera znanja na fakultetima nije u dovoljnoj mjeri organizovana u skladu sa potrebama (pristupačnost, asistivne tehnologije i dr.). Takođe je potrebno da tokom inicijalnog obrazovanja budu osnažene praktične vještine budućeg kadra za rad po inkluzivnim principima.

Nedovoljan je broj programa obrazovanja za odrasle prilagođenih licima sa invaliditetom tako da se oni koji su završili škole u prethodnom periodu nalaze na evidenciji ZZZCG bez šanse za zaposlenje pošto tadašnji programi nisu bili usklađeni sa očuvanim sposobnostima ovih lica. U narednom periodu treba raditi na razvijanju programa obrazovanja i obuka da bi se lica sa invaliditetom osposobila za neka nova zanimanja u skladu sa njihovim mogućnostima

Strateški cilj u oblasti obrazovanja i obuka u CG do 2020.

Obezbjeđivanje prava na obrazovanje bez diskriminacije i inkluzivni sistem obrazovanja svih na svim nivoima, kao i učenje tokom čitavog života usmjereno na pun razvoj ljudskih potencijala, dostojanstva i samovrijednosti kroz uključenost u opšti obrazovni sistem, uz razumne adaptacije u skladu sa potrebama pojedinaca.

Nijedno dijete da ne bude isključeno iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, ili iz srednjeg obrazovanja, uz podršku u sklopu opšteg obrazovnog sistema da bi se olakšalo efektivno obrazovanje i individualizovane mjere podrške u okruženjima koje podržavaju socijalni razvoj u skladu sa ciljem pune uključenosti.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti obrazovanja i obuka u CG

- Unaprijediti normativna akta kako bi bila usaglašena sa UN Konvencijom o pravima lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti mehanizme praćenja primjene zakonodavnih procesa i raditi na smanjivanju razlika između zakonodavnog okvira i prakse u oblasti inkluzivnog obrazovanja;
- Unaprijediti međusektorsku i međuinstitucionalnu saradnju tako što će se formirati tripartitna tijela (obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita) da bi se stvorili uslovi koji će omogućiti jednake uslove za obrazovanje, kao i praćenje procesa školovanja;
- Obezbijediti kontinuiranu edukaciju komisija za usmjeravanje u skladu sa potrebama;

- Unaprijediti proceduru usmjeravanja i osnaživati roditelje da je sagledaju u funkciji podrške djetetu;
- Stalno unaprjeđivati evidenciju i praćenje obuhvata djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, lica sa invaliditetom kroz sve nivoe obrazovanja;
- Unaprijediti bazično obrazovanje i profesionalni razvoj nastavnika i drugih profesionalaca kako bi se poboljšali kvalitet i inkluzivnost nastavnog procesa, primjena individualnih strategija rada (izrada i primjena IROP-a i sl);
- Učvrstiti sistem podrške u inkluzivnom obrazovanju tako što će se obezbijediti kontinuitet obrazovanja i prelazak učenika iz jednog nivoa obrazovanja u drugi: *individualni tranzicioni plan* kojim se operacionalizuje saradnja osnovnih sa srednjim školama, u drugoj fazi ka zapošljavanju;
- Obezbijediti kvalitet podrške u nastavi, nastavnom kadru i učenicima sa fokusom na inkluziju u srednjim školama, kako stručnim tako gimnazijama;
- Obezbijediti sistemski, održiv i adekvatan sistem asistencije u nastavi učenicima koji imaju potrebu za tom vrstom podrške;
- Učiniti ustanove obrazovanja pristupačnim u skladu sa zakonskom regulativom i obezbijediti adekvatna specijalizovana pomagala, prilagođena didaktička i nastavna sredstva, pristupačnu literaturu (brajevo pismo ili elektronski ili audio format), drugu asistivnu podršku i tehnologiju, priručnike za rad;
- Stvoriti uslove za obezbjeđivanje asistencije studentima sa invaliditetom;
- Uvesti servis gestovnih tumača u svim nivoima obrazovanja u skladu sa potrebama;
- Obezbijediti obrazovanje odraslih lica sa invaliditetom u skladu sa zakonom;
- Kontinuirano raditi na unapređivanju svijesti opšte javnosti o dobrobitima inkluzivnog obrazovanja.

6 . SOCIJALNA ZAŠTITA

Presek stanja u oblasti socijalne zaštite u CG

Socijalna i dječija zaštita lica sa invaliditetom u prethodnom osmogodišnjem periodu je unaprijeđena, kako uvođenjem novih prava, koja se odnose kako na materijalna davanja, tako i na usluge, ali i uvećanjem visine iznosa materijalnih davanja. U dijelu normativne regulative u ovoj oblasti, pored Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore, broj 27/2013), koji je donijet posle skoro 10 godina primjene prethodnog zakona, usvojeno je i više novih zakona u ovoj oblasti, a za neke od postojećih su usvojene izmjene i dopune. Tako su u ovoj oblasti relevantni i Zakon o socijalnom stanovanju, Zakon o kretanju lica sa invaliditetom uz pomoć psa pomagača ("Sl.list CG", br. 76/09 i 40/11); Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju ("Službeni list RCG", br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 14/07 i 47/07 i "Službeni list CG", br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11, 66/12, 38/13, 61/13, 60/14 i 10/15), Zakon o povlasticama ("Sl.list CG", br. 80/08, 40/11 i 10/15) i prvi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ("Sl.list CG", br. 35/15 i 44/15), kao i čitav niz podzakonskih akata, čime su stvoreni preduslovi za kvalitetnije ostvarenje socijalne zaštite ranjive populacije. Neki od ovih propisa su u prethodnom periodu i mijenjani, jer se u praksi pokazalo da je

potrebno izraditi dopune i određena poboljšanja usvojenih zakonskih tekstova, upravo u cilju poboljšanja položaja lica sa invaliditetom.

U oblasti socijalne zaštite utvrđena su osnovna materijalna davanja: materijalno obezbjeđenje; lična invalidnina; dodatak za njegu i pomoć; zdravstvena zaštita; troškovi sahrane; jednokratna novčana pomoć, dodatak za djecu; troškovi ishrane u predškolskim ustanovama; pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama; refundacija naknade zarade i naknada zarade za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo; naknada po osnovu rođenja djeteta; refundacija naknade zarade i naknada zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena, a izmjenama i dopinama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2015. godine uvedena je i naknada roditelju ili staratelju-njegovatelju lica koje je korisnik lične invalidnine.

Takođe u prethodnom periodu zakonom je propisano da pravo na ličnu invalidninu ima lice sa teškim invaliditetom, čime se eliminiše mogućnost diskriminacije lica s invaliditetom u odnosu na vrijeme nastanka invalidnosti i godina života, što je ranije bio slučaj.

Pored ostvarivanja prava na osnovne materijalne nadoknade po osnovu invaliditeta, u prethodnom periodu korisnici prava na nadoknadu za njegu i pomoć drugog lica i ličnu invalidninu, ostvarili su pravo na subvenciju računa za utrošak električne energije, telefonske komunikacije i utrošak vode, što je takođe doprinijelo poboljšanju materijalnog položaja ove kategorije stanovništva u Crnoj Gori.

Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju koji je izmijenjen u 2011. godini, je predviđeno da pravo na starosnu penziju sa navršениh 20 godina staža osiguranja, bez obzira na godine starosti, ima jedan od roditelja koji ima dijete, bez obzira na godine života djeteta, sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine. Visina penzije za roditelja djeteta sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine, uvećava se za 20%.

Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti su prepoznate sljedeće grupe usluga: procjena i planiranje, podrška za život u zajednici, savjetodavno-terapijska i socijalno-edukativna usluga, smještaj, neodložne intervencije i druge usluge.

Pored materijalnih davanja u oblasti socijalne i dječje zaštite dosta napora uloženo je i na usvajanju standarda i razvoju usluga podrške za život u zajednici. Usluge podrške za život u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge usluge podrške za život u zajednici.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti jasno je usmjeren ka pluralizmu usluga u sistemu socijalne i dječje zaštite. Djelatnost u oblasti socijalne i dječje zaštite, odnosno pojedine usluge može, u skladu sa ovim zakonom pružati i udruženje, preduzetnik, privredno društvo i fizičko lice, u skladu sa zakonom.

U skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti 2015. godine donijet je Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici („Sl.list CG“, broj 30/15). Pravilnikom se propisuju bliži uslovi za pružanje i korišćenje usluga, normativi i minimalni standardi usluga podrške za život u zajednici. Propisano je da se usluga dnevnog boravka

obezbjeduje: djetetu sa smetnjama i teškoćama u razvoju i mladom; djetetu sa poremećajima u ponašanju; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga pomoći u kući obezbjeđuje se: djetetu sa smetnjama u razvoju i mladom; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga stanovanja uz podršku obezbjeđuje se: djetetu bez roditeljskog staranja, uzrasta najmanje 16 godina života; licu koje je bilo dijete bez roditeljskog staranja, od 16 do 23 godina života; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga svratišta pruža se djetetu koje se zatekne bez nadzora roditelja, usvojioca ili staratelja. Ono što je posebno značajno ovim Pravilnikom utvrđeni su standardi za uslugu personalne asistencije. Usluga personalne asistencije pruža se korisniku dodatka za njegovu i pomoć koji je u radnom odnosu, odnosno uključen u sistem visokog obrazovanja odnosno sistem obrazovanja odraslih.

Aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju, realizuju se od strane državnih, lokalnih, NVO i privatnih pružalaca usluga, a finansiraju se iz Budžeta Crne Gore, ili kao projektne aktivnosti preko Konkursa za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, preko Javnih radova koje sprovodi Zavod za zapošljavanje CG, kao i konkurs za grant šeme, zatim preko različitih konkursa i donacija od lokalnih samouprava, EU fondova i sl.

U prethodnom periodu, urađeno je mapiranje i analiza usluga socijalne zaštite u svim crnogorskim opštinama i kreirana je baza lokalnih usluga socijalne zaštite. Podržane su 23 usluge socijalne zaštite: dnevni centri za stare, usluge personalne asistencije i dnevni centri za lica sa invaliditetom, SOS telefoni, sklonište za žrtve nasilja, usluge porodičnog savjetovališta, usluge rehabilitacije i resocijalizacije korisnika psihoaktivnih supstanci, pomoć u kući i mobilni timovi za stare sa naglaskom na ruralna područja u opštinama: Bar, Nikšić, Bijelo Polje, Šavnik, Plužine, Mojkovac, Ulcinj, Podgorica i Cetinje.

U cilju uspostavljanja standarda u socijalnoj i dječjoj zaštiti, Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, propisuje način rada centara za socijalni rad, licenciranje stručnih radnika i pružalaca usluge, akreditaciju programa obuke, odnosno programa pružanja usluge, nadzor nad stručnim radom i inspekcijски nadzor pružalaca usluge i osnivanje Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu koji je počeo sa radom prošle godine. Zakonom je utvrđen postupak za dobijanje licence za organizacije i stručne radnike iz oblasti socijalne i dječije zaštite, kao i postupak akreditacije programa obuke, odnosno programa pružanja usluge u kome se ocjenjuje da li program obuke, odnosno program pružanja usluge namijenjen stručnim radnicima i stručnim saradnicima ispunjava utvrđene standarde za akreditaciju.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja je propisalo bliže uslove za pružanje i korišćenje usluga, normative i minimalne standarde donošenjem sljedećih pravilnika:

- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja odraslih i starih lica („Sl.list CG, broj 58 /14);
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, normativima i minimalnim standardima usluga smještaja djece i mladih u ustanovu i malu kućnu zajednicu („Sl.list CG, broj 43 /14);
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja („Sl.list CG, broj 19 /14);

- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici ("Sl. list CG", br. 30/15); Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja donijelo je i Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite. Ovim pravilnikom propisuju se bliži uslovi za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence, kao i obrazac licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite.

U okviru Direktorata za socijalnu i dječju zaštitu Ministarstva rada i socijalnog staranja, uspostavljena je Direkcija za razvoj usluga koja će se baviti pitanjima razvoja odnosno finansiranja usluga na lokalnom nivou i na nivou države, što će doprinijeti unapređenju zaštite ugroženih kategorija stanovništva.

Potrebno je naglasiti da u Crnoj Gori sada u 10 opština postoje dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju – u Bijelom Polju, Pljevljima, Plavu, Beranama, Mojkovcu, Nikšiću, Cetinju, Herceg Novom, Ulcinju, što predstavlja značajan servis usluga za pomenutu populaciju, koji su formirani u saradnji Ministarstva rada i socijalnog staranja sa lokalnim samoupravama i nevladinim sektorom. U toku je izgradnja još tri centra. Dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju organizovani su kao javne ustanove socijalne i dječije zaštite, čiji su osnivači opštine. Osnivaju se i funkcionišu po sistemu državnog-javnog partnerstva, a boravak djece plaća resorno ministarstvo. Njihova djelatnost je prvenstveno dnevni boravak, socijalizacija djece sa smetnjama u razvoju i njihova inkluzija u zajedincu. Osnovan je i značajan broj udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju u skoro svim opštinama u Crnoj Gori, gdje se pruža značajan servis usluga djeci i mladima sa smetnjama u razvoju, kao što su: Servis defektološke, psihološke, logopedске, fizio-terapeutske, pravno-administrativne podrške kao i servisi personalne asistencije i asistencije u porodici.

Ministarstvo rada socijalnog staranja realizovalo je uvođenje projekta „Socijalni karton - Informacioni sistem socijalnog staranja u Crnoj Gori“. Projekat predstavlja jedan od osnovnih stubova daljeg unapređenja reforme sistema socijalne zaštite, a uvođenje informacionog sistema socijalnog staranja omogućava stvaranje jedinstvenog 'socijalnog kartona' građana uključenih u programe socijalnog staranja, kao i razmjenu informacija između svih relevantnih institucija sistema na nacionalnom i lokalnom nivou. Neke od najznačajnijih prednosti ovako postavljenog ISSS-a su: poboljšano usmjeravanje sredstava i smanjenje troškova za socijalna davanja (pravičnost i efikasnost), smanjenje troškova administriranja sistema, poboljšana sigurnost i dostupnost podataka iz sistema socijalnog staranja, osiguranje podataka relevantnih za menadžment sistema socijalnog staranja i kreiranje politike socijalnog staranja, poboljšanje ukupnih usluga građanima, posebno ugroženim i ranjivim kategorijama stanovništva.

Takođe u okviru projekta „Unapređenje socijalne inkluzije“, kojeg sprovodi Ministarstvo rada i socijalnog staranja, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, UNDP-ijem i UNICEF-om, a koji je podržan od strane Delegacije Evropske Unije, komponenta 2 je usmjerena na reformu sistema socijalne zaštite u Crnoj Gori, a komponenta 3 na

reformu sistema dječije zaštite. Projektne aktivnosti se odnose i na lokalni nivo. Ovdje je cilj razvijanje planiranja na lokalnom nivou i uspostavljanje socijalnih servisa u zajednici, koji će odgovoriti na potrebe ranjivih grupa, njihovu veću socijalnu uključenost i poboljšanje kvaliteta života u prirodnom okruženju.

Država je proteklih godina uložila znatan napor kako na podizanju standarda ustanova za smještaj korisnika (izgradnje, renoviranja, adaptacije i sl.), tako i na ulaganju u obuku kadrova i promjeni svijesti i stavova o zaštiti djece i odraslih sa invaliditetom. Kontinuirano se sprovodi praćenje i pojačan stručni nadzor nad radom ustanova socijalne i dječije zaštite od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja u cilju kontrole kvaliteta pruženih usluga, naročito kada se radi o licima sa invaliditetom i zaštiti njihovih ljudskih prava.

U toku reforme centara za socijalni rad, uvedena je metoda vođenja slučaja kao osnovni metod rada u centru, a u 2015. godini, svi centri za socijalni rad su počeli sa ovim načinom rada.

Velika pažnja poklanjala se edukaciji i stručnom usavršavanju svih zaposlenih koji se bave djecom sa smetnjama u razvoju i odraslim licima sa invaliditetom. U okviru obuka koje je Zavod u prošloj godini kontinuirano sprovodio, kao što su obuke za voditelje slučaja, obuke za rad multidisciplinarnih timova za zaštitu od porodičnog nasilja, obuka za izradu individualnih planova djece i osoba koje se nalaze na institucionalnom smještaju, jedan dio sadržaja obuka se odnosio i na rad sa licima sa invaliditetom i djecom sa smetnjama u razvoju u cilju što efikasnijeg senzibilisanja stručnih radnika u CSR i ustanovama za rad sa ovom društveno osjetljivom kategorijom korisnika. Takođe je uz pomoć UNICEF-a obezbijedena edukacija svih zaposlenih, u svim dnevnim centrima u Crnoj Gori, a u okviru Projekta transformacije JU Zavod „Komanski most“, „Mladost“ iz Bijele angažovani su i stručni konsultanti, sa kojima su održane edukacije kako zaposlenih u ovim ustanovama, tako i predstavnika centara za socijalni rad.

Zbog složenosti materije koja se odnosi na regulisanje prava na uvođenje usluge prevodioca i tumača za znakovni jezik, Ministarstvo rada i socijalnog staranja je odložilo usvajanje standarda za ovu uslugu prilikom usvajanja seta usluga, koje su regulisane Pravilnikom o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, normativima i minimalnim standardima usluga za podršku životu u zajednici. Planirano je da se posebnim pravilnikom, koji će se usvojiti u 2016. godini definišu kriterijumi i standardi vezani za ovu uslugu.

Važno je napomenuti da su u 2015. godini usvojeni lokalni Planovi za unapređenje socijalne inkluzije – razvoj usluga socijalne zaštite i to u 15 opština.

U decembru 2013. godine Vlada Crne Gore je usvojila i prosljedila nadležnom Komitetu UN, Inicijalni izvještaj o sprovođenju Konvencije o pravima lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, koji trenutno postoji kao tijelo, koje formira Ministar rada i socijalnog staranja, a sačinjavaju ga predstavnici resornih ministarstava, državnih organa i institucija i predstavnika NVO sektora koji se bave pravima lica sa invaliditetom. Savjetom predsjedava Ministar rada i socijalnog staranja, a

na sjednicama se raspravljaju sva pitanja od interesa za lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, ali i pokreću mnoge inicijative, upravo od strane predstavnika NVO sektora, koje se tiču poboljšanja položaja lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

U cilju promocije i jačanja svijesti o reformi sistema socijalne i dječje zaštite kreiran je Internet portal <http://www.inkluzija.me/>, za razmjenu iskustava znanja i informacija između pružalaca usluga socijalne zaštite, korisnika i ostalih zainteresovanih strana.

Na osnovu Zakona o socijalnom stanovanju („Sl. list CG“, broj 35/13) Vlada Crne Gore donijela je Odluku o kriterijumima i postupku dodjele dugoročnih kredita fizičkim licima radi obezbjeđenja stambenih objekata za socijalno stanovanje („Sl. list Crne Gore“, broj 72/2015). Ovom odlukom utvrđene su prioritetne ciljne grupe u ostvarivanju prava na rješavanje stambene potrebe dodjelom dugoročnog kredita za kupovinu individualnog stambenog objekta, naročito imaju: samohrani roditelji, odnosno staratelji, lica sa invaliditetom, porodična domaćinstva čiji je član lice sa invaliditetom, porodična domaćinstva sa djecom sa smetnjama u razvoju, mladi koji su bili djeca bez roditeljskog staranja i žrtve nasilja u porodici. Vlada Crne Gore je 2014. godine usvojila i Program socijalnog stanovanja za period 2014-2016. godine, a lokalne programe socijalnog stanovanja donijele su opštine: Andrijevića, Bijelo Polje, Berane, Žabljak, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Plav, Plužine, Pljevlja, Prijestonica Cetinje, Tivat, Glavni grad Podgorica, Rožaje i Ulcinj.

Ipak, određen broj mjera propisanih u Strategiji iz 2007. godine nije realizovan, dijelom zbog nerealnog planiranja, dijelom zbog nedostatka kapaciteta (kadrovskih i materijalnih) za realizaciju planiranog.

Najmanje napretka u prethodnom periodu je bilo u praćenju i kontroli kvaliteta pružanja usluga i servisa namijenjenih djeci sa smetnjama u razvoju i licima sa invaliditetom. Isto tako nije bilo dovoljno informativnih i edukativnih aktivnosti, koje bi osigurale da se svi pružaoci usluga upoznaju sa minimalnim standardima, predviđenim podzakonskim aktima u ovoj oblasti.

Ostaje izazov da se proširi mreža dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju, za djecu iz onih Opština u Crnoj Gori u kojima ne postoje dnevni centri i da se razviju servisi usluga za lica sa invaliditetom, posebno servisi personalne asistencije i asistencije u porodici. Vrlo malo je urađeno na planu unapređenja kvaliteta socijalnog stanovanja za lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

Takođe, nedostatak servisa podrške za odrasle osobe sa intelektualnim smetnjama u Crnoj Gori svrstava ih u najugroženiju grupu građana. Ove osobe nijesu uključene u podržavajuće servise pa se najčešće nalaze u institucijama trajnog zbrinjavanja ili su u kućnoj izolaciji. Kako bi se unaprijedio njihov položaj potrebno je raditi na otvaranju dnevnih boravaka za starije od 27 godina i zaštitnih radionica kako bi se doprinijelo ostvarivanju socijalnu inkluzije.

Usluge personalne asistencije i pomoći u kući nisu adekvatno razvijene pa treba raditi na razvoju ovih usluga u sledećem periodu.

U Crnoj Gori ne postoje usluge: predah roditeljstvu za roditelje djece sa težim smetnjama i stanovanje uz podršku za lica sa invaliditetom.

Strateški cilj u oblasti socijalne zaštite u CG do 2020.

Obezbijediti uključivanje lica sa invaliditetom u društvo kroz uspostavljanje savremenog i odzivog sistema socijalne zaštite uz unaprijeđenje životnog standarda svih lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, uz posvećivanje posebne pažnje licima kojima je neophodan najveći stepen podrške, koja zbog svog zdravstvenog stanja i nepristupačnosti raznih servisa usluga nijesu u stanju da sami privređuju i obezbijede uslove života primjerene međunarodnim standardima.

Unaprijediti kvalitet socijalnog stanovanja za lica sa invaliditetom.

U oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja obezbijediti implementaciju međunarodnih standarda koji se odnose na ovu oblast.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti socijalne zaštite

- Obezbijediti održivost sistema socijalne zaštite sa lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti pravnu regulativu u oblasti socijalne zaštite uz preispitivanje socijalnih davanja po osnovu invaliditeta shodno stepenu podrške neophodnom za punu inkluziju u društvenu zajednicu uz preispitivanje prava koja se odnose na materijalna davanja i usluge licima sa invaliditetom;
 - Preduzeti mjere kako bi se što veći broj ustanova socijalne zaštite učinio potpuno pristupačnim za lica sa invaliditetom;
 - Akreditovati i sprovesti posebne programe edukacije zaposlenih u socijalnoj i dječjoj zaštiti;
 - Upoznavanje članova socijalno-ljekarskih komisija sa pravima lica sa invaliditetom;
 - Omogućiti sistematsko i organizovano stručno usavršavanje pružalaca usluga za lica sa invaliditetom u duhu socijalnog modela;
 - Obezbijediti pristup informacijama i samo informisanje licima sa invaliditetom o pravima iz socijalne zaštite na sajtozima MRSS i državnih institucija u pristupačnim formatima;
 - Osnovati i razviti nove/nedostajuće servise bazirane na istraženim potrebama korisnika (dnevni boravci za mlade i odrasle sa invaliditetom, centri za podsticanje samostalnog života lica sa invaliditetom; gestovni prevodilac; službe za psihološko osnaživanje; specijalizovano i vikend hraniteljstvo za djecu sa smetnjama u razvoju i sl);
 - Preispitati materijalnu podršku za roditelje koji su lica sa invaliditetom;
 - Unaprijediti zaštitu djeci i mladima sa smetnjama u razvoju bez roditeljskog staranja;
 - Prilikom inoviranja Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju voditi računa o poštovanju međunarodnih standarda u ovoj oblasti.

7. ZDRAVSTVO

Presek stanja u oblasti zdravstva u CG

Zdravstvena djelatnost je delatnost od javog interesa i sprovodi se na načelima sveobuhvatnosti, dostupnosti, kontinuiranosti, cjelovitog i specijalizovanog pristupa i stalnog unapređenja kvaliteta zdravstvene zaštite.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti je precizirao da su u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu građani jednaki, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, starost, jezik, vjeru, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo.

Novim Zakonom o zdravstvenom osiguranju ("Sl. list CG, br. 6/2016") definisana su prava osiguranih lica obaveznog i dopunskog zdravstvenog osiguranja (član 5 16 18 i 20). Ovim zakonom predviđeno je i donošenje podzakonskih akata i u ostavljenom roku će se pristupiti njihovoj izradi, a između ostalih je i Izmjena i dopuna Pravilnika o medicinsko-tehničkim pomagalima u cilju smanjenja rokova za ponovno ostvarivanje prava na medicinsko-tehnička pomagala, kao i pojednostavljivanja procedura za ostvarenje istih. Trenutno je na snazi Pravilnik o ostvarivanju prava na medicinsko-tehnička pomagala ("Službeni list Crne Gore, broj 24/126/14), kojim se utvrđuju indikacije za medicinsko-tehnička pomagala i materijali od kojih se izrađuju ova pomagala, rokovi korišćenja, uslovi za izradu i odobrenje novih pomagala prije isteka tih rokova, kao i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava na pomagala.

Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore je organizacija koja obezbjeđuje ostvarivanje prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja. Za obezbjeđivanje zdravstvene zaštite osiguranim licima, Fond zaključuje ugovore sa zdravstvenim ustanovama iz Mreže zdravstvenih ustanova koju donosi Vlada Crne Gore na predlog Ministarstva zdravlja. U okviru prijedloga aktivnosti na obezbjeđivanju većeg stepena kvaliteta usluga u oblasti medicinsko-tehničkih pomagala za lica sa invaliditetom, Fond za zdravstveno osiguranje je nastojao da u dogovoru sa dobavljačima ovih usluga, obezbijedi veći standard medicinsko-tehničkih pomagala za lica sa invaliditetom. Iako finansijska sredstva utvrđena budžetom za ove namjene ni u 2016. godini nisu povećavana, planirano je da se smanjenjem cijena određenih medicinsko-tehničkih pomagala, omogući skraćivanje njihovog roka trajanja.

Zakonom o pravima pacijenata („Sl. list CG“, broj 40/2010) utvrđuju se prava pacijenata. U ostvarivanju ovih prava svakom pacijentu se obezbjeđuje poštovanje ljudskog dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta kao i zaštita tih prava. Jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu garantuje se svakom pacijentu u skladu sa njegovim zdravstvenim stanjem, opšteprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, uz pravo na ublažavanje patnje i bola u svakoj fazi bolesti i stanja, na svim nivoima zdravstvene zaštite.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica ("Službeni list Crne Gore“, broj 27/2013) usvojen je u junu 2013.godine, između ostalog definise i da se elektrokonvulzivno ili hormonsko liječenje, pored već propisanih uslova može primijeniti uz saglasnost etičkog komiteta psihijatrijske ustanove; da je nad mentalno oboljelim licima zabranjena primjena psihohirurgije, da se

biomedicinska istraživanja ne smiju sprovoditi na mentalno oboljelom licu koje nije u stanju ili ne želi da da svoj pristanak.

U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju u regionalnim Centrima za podršku djeci sa posebnim potrebama, u 2015. godini ukupan broj usluga bio je: DZ Herceg Novi - 4806, DZ Berane - 4763; DZ Pljevlja - 1025; DZ Bijelo Polje - 6635, DZ Podgorica – 16901, DZ Bar - 5330; DZ Rožaje - 246.

Prema Zakonu o zbirkama podataka u oblasti zdravstva ("Sl. list CG", br. 80/08 I 40/11), predviđena je izrada Registra bolesti od većeg socio-medicinskog značaja, zaraznih bolesti i drugih stanja vezanih za zdravlje stanovništva u okviru kojeg je i Registar o zdravstvenoj zaštiti djece i omladine sa smetnjama u psihofizičkom razvoju i psihosocijalnim smetnjama. Ministarstvo zdravlja je iniciralo formiranje radne grupe koja će raditi na definisanju metodologije za vođenje registra, a realizacija navedene aktivnosti je još u postupku. Institut za javno zdravlje bi trebalo da vodi navedeni registar.

U cilju poboljšanja kvaliteta zdravstvene zaštite, 2012. godine je donijeta Nacionalna strategija za unaprjeđenje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbjednosti pacijenata sa planom akcije 2012-2017. Ministarstvo zdravlja je u saradnji sa Resursnim centrom Kotor sprovelo edukaciju zdravstvenih radnika na svim nivoima zdravstvene zaštite od decembra 2013. god. do juna 2015. godine, a u saradnji sa UNICEF-om Ministarstvo zdravlja je u 2015. godini iniciralo aktivnosti za izradu Vodiča za savjetodavni rad zdravstvenih radnika sa porodicama novorodjenčeta sa smetnjama u razvoju.

U okviru normativne regulative važno je istaći donijete izmjene i dopune Pravilnika o indikacijama i načinu korišćenja medicinske rehabilitacije u zdravstvenim ustanovama koje obavljaju specijalizovanu rehabilitaciju¹ ("Sl.list CG" br.74/06 i 30/10).

Pravilnikom o bližim uslovima u pogledu standarda, normativa i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora ("Sl.list CG" br.10/08 i 1/12), propisana je posjeta fizioterapeuta zbog sprovođenja fizikalne terapije kod nepokretnih ili teško pokretnih bolesnika po nalogu izabranog doktora Usluga uključuje sprovođenje propisane terapije u stanu bolesnika.

U Ministarstvu zdravlja postoji Direktorat za kontrolu i unaprjeđenje kvaliteta, koji prati unaprjeđenje i promovisanje pokazatelja kvaliteta i rezultata rada i u okviru zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom. Sve zdravstvene ustanove su krajem 2010. godine imenovala zaštitnike prava pacijenata, koji su započeli sa radom u januaru 2011. godine. Ukupan broj prigovora na rad javnih zdravstvenih ustanova u 2015.god. bio je 1906. Ministarstvo zdravlja je učestvovalo i u izradi Analize usklađenosti propisa u Crnoj Gori sa preporukama za harmonizaciju sa Zakonom o zabrani diskriminaciju lica sa invaliditetom.

Mentalnom zdravlju kao važnoj komponenti ukupnog zdravlja, posvećuje se potrebna pažnja. Usvojen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica (2013.). Ministarstvo zdravlja je, u saradnji sa Delegacijom EU u Crnoj Gori, realizovalo projekat "Jačanje kapaciteta u oblasti mentalnog zdravlja u Crnoj Gori", tokom kojeg je obavljena i edukacija zdravstvenih radnika koji pružaju servise mentalnog zdravlja. U skladu sa Akcionim planom za

unapređenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2011-2014 Vlada je usvojila novi Akcioni plan za 2015-2016 godinu.

U oblasti pristupačnosti javnih zdravstvenih ustanova uradjena je analiza koja je prezentovana na konferenciji 'Objekti u javnoj upotrebi na lokalnom nivou' u organizaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma u decembru 2015.god. U dijelu koji se odnosi na obezbjeđivanje pristupačnih ambulanti za lica sa invaliditetom, važno je istaći da su u Kliničkom centru Crne Gore, OB Cetinje, DZ Pljevlja obezbijedili ginekološke stolove prilagodjene ženama sa invaliditetom, dok su u cilju dostupnosti stomatološke zaštite djeci sa smetnjama u razvoju, u 2015. godini realizovane aktivnosti za obezbjeđivanje sredstava za nabavku pokretne stomatološke jedinice za sanaciju zuba u opštoj anesteziji, za Stomatološku polikliniku KCCG –e. Ovom nabavkom ukinuće se potreba upućivanja djece zbog ovih intervencija u Beograd.

U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju, u sklopu reforme zdravstvene zaštite na primarnom nivou, u domovima zdravlja u Crnoj Gori formirani su Centri za podršku djeci sa smetnjama u razvoju. Savjetovaništa za reproduktivno zdravlje, porodilišta, neonatološka odeljenja, izabrani pedijatri i dr., upućuju novorođenčad sa visokim rizikom i djecu sa smetnjama u razvoju u ove Centre, sa ili bez uputa. U Centrima se organizuju edukacije stručnih timova (pedijatar, medicinska sestra, psiholog, logoped, fizioterapeut i defektolog), koji su prethodno edukovani po specijalnim programima za pružanje usluga djeci sa smetnjama u razvoju do uzrasta 14 godina. Sadržaj rada timova ovih Centara podrazumjeva: rano otkrivanje, praćenje i tretman djece sa psihomotornom disfunkcijom, kao i kreiranje programa za inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u vaspitno – obrazovne ustanove. Takodje, Centri za podršku organizuju rad Savjetovaništa za djecu sa drugim hroničnim oboljenjima i smetnjama, koja mogu uticati na njihov normalan rast i razvoj. Kroz rad tih savjetovaništa djeca i njihovi roditelji dobijaju iscrpne informacije i savjete o načinu i stilu života sa svojim oboljenjem.

U sistemu zdravstvene zaštite u Crnoj Gori na pružanju usluga rane intervencije za djecu sa smetnjama u razvoju rade 7 Centra za podršku djeci sa posebnim potrebama što se u dosadašnjoj praksi pokazalo kao nedovoljno da zadovolji stvarne potrebe djece za ranom reabilitacijom. Ovaj nedostatak donekle ublažavaju NVO-i koji se projektno bave pružanjem ovih usluga ali to je neodrživo i neadekvatno rešenje koje ima svojih nedostataka (izostanak kontrole kvaliteta, nije kontinuiran i ne prati standarde u zdravstvenoj zaštiti). U sistemu primarne zdravstvene zaštite još uvijek nije na adekvatan način shvaćen pojam socijalne inkluzije što se ogleda u nedostatku adekvatne povezanosti ovog sistema sa sistemom socijalne zaštite i obrazovanja. Na nivou podrške roditeljima ne postoji savjetodavna i psihološka podrška za roditelje kako bi na manje stresan način prihvatili stanje njihovog djeteta i bili upoznati sa svim vrstama podrške u zdravstvenom sistemu za njihovo dijete.

Pored unapređenja usluga rane intervencije porebno je izvršiti edukaciju primarne zdravstvene zaštite (izabrane pedijatre) o sistemu funkcionisanja socijalne inkluzije i povezati ih sa predstavnicima predškolskih ustanova i ustanova socijalne zaštite..

Takođe je potrebno uspostaviti adekvatan sistem informisanja, psihološkog savjetovanja, roditelja djece sa smetnjama u razvoju od trenutka njihovog boravka u porodilištu.

Posebno je potrebno naglasiti da je u okviru više programa i projekta NVO sektor imao značajnu ulogu i to iz sredstava koji je država finansirala kroz Javne radove Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Konkurs za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, preko donacija, konkursa Glavnog grada Podgorica i drugih lokalnih samouprava i sl., obezbijedeno je pružanje servisa podrške, koji su doprinijeli kvalitetu zdravlja lica sa invaliditetom i djece sa smetnjama u razvoju.

Strateški cilj u oblasti zdravstva u CG do 2020.

Strateški cilj u oblasti zdravstva u CG do 2020 je: na principu jednakog pristupa zdravstvenim uslugama unapređenje zdravlja lica sa invaliditetom i njihovih porodica, kroz razvoj sveobuhvatnog sistema zdravstvene brige na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou, osjetljivog na opšte i specifične potrebe zdravstvene njege lica sa invaliditetom i pogodnosti za njih.

Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zdravstva

- Definisati pojam invaliditeta i lica s invaliditetom u zakonima koji regulišu zdravstvenu oblast;
- Interesorskim djelovanjem Ministarstva zdravlja, Ministarstva rada i socijalnog staranja i Ministarstva prosvete podsticati efikasnost procjene invaliditeta i formirati Registar lica s invaliditetom;
- Razviti Registar lica s invaliditetom u Institutu za javno zdravlje;
- Nastaviti aktivnosti na obezbjedjivanju pristupačnosti zdravstvenih ustanova za lica sa invaliditetom i pristupačnih formata na lekovima i drugim proizvodima u oblasti zdravstva;
- Obezbijediti stalno ažuriranje podacima iz oblasti zdravstvene zaštite djeci sa smetnjama u razvoju;
- Unaprijediti korišćenje medicinske rehabilitacije za osobe sa invaliditetom;
- Poboljšati usluge rane dijagnostike, intervencije i podrške djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama u sistemu zdravstvene zaštite;
- Obezbijediti veći obim i stepen kvaliteta usluga u oblasti zdravstvene zaštite;
- Obezbijediti veći obim i stepen kvaliteta usluga u oblasti medicinskotehničkih pomagala za lica s invaliditetom;
- Nastaviti sa razvijanjem fizioterapeutskih usluga u kućnim uslovima za lica sa invaliditetom;
- Razvijati kvalitetne odnose na relaciji korisnik usluga (osobe sa invaliditetom) – zdravstveni radnici.

ZAKLJUČAK

1. Obezbeđivanje sredstava za postizanje strateških ciljeva

Da bi se ova Strategija sprovela i postigli predviđeni ciljevi, neophodno je sagledavanje potrebnih finansijskih sredstava za njenu implementaciju.

Metodologija obračuna realno mogućih sredstava namijenjenih licima sa invaliditetom u periodu implementacije Strategije treba da se bazira na utvrđenim strateškim ciljevima i predviđenim merama i aktivnostima za njihovu realizaciju. Projekcije treba da budu urađene primjenom jednostavnijih statističkih metoda, jer su oni u ovom slučaju pogodniji za izvođenje validnih kvantifikacija. Pri tome, mora se voditi računa o:

1. multisektorskom pristupu pitanju unapređenja položaja lica sa invaliditetom;
2. potrebi da lica sa invaliditetom budu ravnopravni građani koji imaju sva prava i odgovornosti i mogućnost učešća u odlučivanju o pitanjima od interesa za ukupan razvoj zemlje i za poboljšanje ličnog i životnog standarda svih građana;
3. realno mogućoj dinamici ekonomskog razvoja Crne Gore u periodu do 2020. godine.

2. Praćenje realizacije Strategije

Dalja razrada ove Strategije treba da uključi izradu akcionih planova i definisanje konkretnih zadataka i aktivnosti, čijim sprovođenjem će se realizovati prioritetni ciljevi i mjere postavljeni ovim dokumentom u cilju poboljšanja položaja lica sa invaliditetom u svim segmentima života. Akcionim planovima odrediće se i nosioci konkretnih aktivnosti za sve predviđene mjere i aktivnosti, kao i sredstva potrebna za njihovo sprovođenje.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja će zajedno sa predstavnicima lokalne samouprave, nevladinim sektorom i drugim socijalnim akterima radi implementacije ove strategije, vršiti kontinuirani monitoring i evaluaciju postignutih rezultata i u skladu sa tim saznanjima predlagati odgovarajuće mjere i aktivnosti. Uspješnost realizacije ove strategije biće praćena pomoću indikatora kojima će se mjeriti efikasnost i efektivnost predloženih mjera.

Biće formiran Tim za evaluaciju primjene ove strategije. Tim za evaluaciju prati i ocjenjuje aktivnosti i rezultate ove strategije kao i akcionih planova i projekata razvijenih na bazi akcionih planova i izvještava periodično, jednom godišnje. Ovaj tim čine članovi koji su predstavnici Ministarstva rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave, organizacija koje pružaju usluge licima sa invaliditetom. Sastavni dio Strategije za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori je Akcioni plan za njenu implementaciju. Lokalna samouprava će svojim akcionim planovima razraditi te aktivnosti za područje opštine. Troškovi stvaranja uslova za implementaciju Strategije za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori nisu u potpunosti precizirani ovim dokumentom jer većina planiranih aktivnosti koje se odnose na kreiranje normativnog ambijenta sistema spada u domen redovnih aktivnosti Ministarstva rada i socijalnog staranja i drugih nadležnih organa. Troškove osnivanja i rada pojedinih ustanova socijalne i dječje zaštite (izgradnja i opremanje objekata i dr.) biće obezbijeđeni od strane osnivača.